

Marek Kozera

Kościół dekanatu zawichojskiego i ich wyposażenie w świetle wizytacji biskupa Załuskiego z 1748 roku

Studia Sandomierskie : teologia, filozofia, historia 19/1, 181-211

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ŚWIĄTYNIE DEKANATU ZAWICHOJSKIEGO I ICH WYPOSAŻENIE W ŚWIETLE WIZYTACJI BISKUPA ZAŁUSKIEGO Z 1748 R.

Zbliżająca się dwusetna rocznica utworzenia diecezji sandomierskiej jest okazją do zapoznania się z historią tych dekanatów i parafii, które znajdowały się na terenie utworzonej w 1818 r. diecezji. Ważnym źródłem do poznania stanu poszczególnych parafii są zachowane protokoły wizytacyjne. Zdaniem S. Litaka są one między innymi najbardziej wszechstronnym i kompetentnym źródłem do szeroko rozumianej historii kultury, gdyż obejmują obszerną problematykę skoncentrowaną wokół parafii¹. Dostarczają także wiele materiału dla historyka sztuki i miłośnika architektury. Są jedynym źródłem ujmującym wszechstronnie wyposażenie parafii, a niektóre zawierają odpisy wcześniejszych dokumentów. Ten bogaty materiał jest jednak mało znany historykom, gdyż publikacja akt wizytacyjnych *in extenso*, zdaniem S. Litaka, „utknęła jednak w martwym punkcie”². Autor ten twierdzi, że przyczyną tego stanu rzeczy jest duża ilość tych dokumentów³. Wydaje się jednak, że nie jest to jedyna i główna przyczyna. Przeszkodą jest fakt, że wizytacje te pisane były w języku łacińskim, ręcznie, z wielu abrewiacjami. Odczytanie ich i zrozumienie stanowi więc zasadniczą trudność. Wśród zachowanych zapisów z wizytacji należy zwrócić szczególną uwagę na wizytację przeprowadzoną z inicjatywy biskupa krakowskiego Stanisława Załuskiego w 1748 roku. Jest to ostatni zachowany dokument ukazujący między innymi stan parafii archidiaconatu zawichojskiego w okresie przedrozbiorowym⁴. Zachowała się ona w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁵. Bazę źródłową niniejszego artykułu stanowi tekst wizytacji, tłumaczony z języka łacińskiego. Został on skonfrontowany, tam gdzie było to możliwe, z zawartością *Tabel*⁶ powstałych równocześnie z wizytacjami. O ile

¹ S. Litak, *W sprawie publikowania i rejestracji akt wizytacyjnych kościołów i parafii*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 14 (1967), s. 136.

² Tamże s. 138.

³ Tamże.

⁴ Zob. M. Kozera, *Stan parafii Gierczyce w świetle wizytacji biskupa Załuskiego z 1748 r.*, „Studia Sandomierskie” 18 (2011), nr 2, s. 233-246.

⁵ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej cyt. AKMK), AVCap. 45, k. 31-75, mikrofilm w Ośrodku ABMK w Lublinie, sygn. 3317.

⁶ *Tabella eorum super quibus in visitatione inquirendum est*. Tabele te, w liczbie 12 znajdują się Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Dla dekanatu zawichojskiego

tekst wizytacji dekanatu zawichojskiego zachował się w dobrym stanie, o tyle treści tablic są niekiedy mało czytelne. Zdaniem znawców problemu „najbardziej wartościowe są szczególnie, niezwykle obszerne protokoły powizytacyjne. Zawierają one podstawowy zasób informacji dotyczących poszczególnych parafii”⁷. Jak twierdzi S. Litak *Tabele* zawierają „w skróceniu odpowiednie dane, szerzej opisane w samych aktach wizytacji”⁸. Tekst akt wizytacji jest zatem źródłem bardziej wartościowym i on stanowi podstawę niniejszego artykułu. W artykule, ze względu na jego ograniczona objętość, wykorzystana została jedynie ta część materiału, która obejmowała budynek świątyni i jego wyposażenie. Inne kwestie zostaną ukazane w kolejnych artykułach.

Dekanat zawichojski był w tamtym czasie rozległy. Niektóre parafie należą obecnie do diecezji radomskiej, a poszczególne wsie leżące za Wisłą, znalazły się na terenie diecezji lubelskiej. Jednak większość znajduje się obecnie na terenie diecezji sandomierskiej. W skład dekanatu zawichojskiego wchodziło w czasie omawianej wizytacji trzynaście parafii. Opis każdej z nich obejmuje kilka kart w dokumencie wizytacyjnym: Tarłów (k. 31-36), Gliniany (k. 38-40), Ożarów (k. 40-52), Janików (k. 52-54), Lasocin (k. 54-56), Zawichost (k. 56-58), Trójca (k. 59-61), Czyżów (k. 61-64), Góry (k. 64-66), Łukawa (k. 66-68), Jankowice (k. 68-71), Sobótka (k. 71-73) i Przybyśławice (k. 73-75). Nie ma jednak akt wizytacji kościoła franciszkanów w Zawichoście. Do dekanatu należały wtedy także dwa kościoły filialne będące de facto samodzielnymi jednostkami duszpasterskimi, pracujący tam księża prowadzili, bowiem zarówno duszpasterstwo, jak i własne księgi metrykalne. One również znalazły się na liście kościołów wizytowanych, są to: Zemborzyn⁹ (k. 36) i Słupia¹⁰ (k. 36-38).

Omawiany dokument wizytacyjny ma swój schemat. Wizytator podaje miejscowość, patrona, następnie przytacza krótko historię świątyni, dalej opisuje jej wygląd zewnętrzny i wnętrze. Później ukazuje liczbę ołtarzy i ich stan, po czym pisze o sposobie przechowywania Najświętszego Sakramentu i olei świętych. Wizytator zwraca następnie uwagę na chrzcielnicę, na relikwie, jeśli takie znajdowały

sygnatura księgi wynosi 2. Zob. S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, w: *Kościół w Polsce, wieki XVI-XVIII*, t. 2, Kraków 1969, s. 272-274. Numeracja stron jest współczesna. Zob. M. Rajman, *Rubryka „Księgi” w tzw. Tabelach Załuskiego z roku 1748*, w: *Bibliologia, literatura, kultura*, red. M. Konopka, M. Zięba, Kraków 1999, s. 104. Omawiane parafie znajdują się na stronach: Ożarów s. 11-12, Czyżów 58-59, Gliniany 62-64, Góry Wysokie 65-66, Jankowice 67-68, Janików 69-70, Przybyśławice 71-72, Łukawa 73-74, Sobótka 83-84, Tarłów 85-86, Trójca 87-88, Zawichost 89-90.

⁷ M. Rajman, art. cyt., s. 104.

⁸ S. Litak, *Struktura...*, s. 272.

⁹ Była to pierwotnie parafia fundacji rycerskiej z 1343 r. Ze względu na jej małe uposażenie uległa likwidacji. Biskup Piotr Tylicki w 1613 r., a następnie biskup Szyszkowski inkorporowali ją do parafii Tarłów. Król Zygmunt III Waza wyraził na to zgodę w 1630 r. Zob. B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, Kraków 2002, s. 393.

¹⁰ Parafia ta została opuszczona przez duszpasterza. Najczęstszym powodem tego procederu było zbyt słabe uposażenie. „Księga beneficjów retaksowanych” z roku 1608 wymienia Słupię wśród parafii opuszczonych. Zob. B. Kumor, dz. cyt., s. 376.

się, nie uwzględnia jednak, ani w tekście wizytacji, ani w *Tabelach* organów. Opis zakrystii i cmentarza kończy tę część wizytacji. Wizytator następnie przedstawia wyposażenie kościoła. Dokładnie wylicza przedmioty srebrne, wiele miejsca poświęca z kolei szatom liturgicznym, ozdobom świątyni oraz omawia utensylia, wymienia księgi zarówno liturgiczne, jak też inne, jeśli takie były. Wizytacja dostarcza więc dużo materiału pozwalającego poznać stan świątyni u schyłku Pierwszej Rzeczypospolitej. Pisana jest zasadniczo w języku łacińskim. Jednak przy opisie wyposażenia wizytator posiłkuje się językiem polskim, lecz jest to specyficzna mieszanka języka polskiego tamtych czasów, łaciny z licznymi naleciałościami wziętymi z innych języków (dla przykładu tkaninę z jedwabiu chińskiego nazywa *kitajką*, czyli używa rosyjskiej nazwy Chin, tkaninę sukienią wyrabianą w miejscowości Tuors we Francji, nazywa grodeturową od francuskiej nazwy *gross de Tours*)¹¹. Wizytację przeprowadził ks. Cyprian Józef Langi, doktor obojga praw. Od roku 1731 był on kanonikiem krakowskim i archidiakonem zawichojskim. Zastąpił między innymi tym, że odbudował zniszczony w czasie wojny północnej (1700-1721) kościół w Zawichoście¹². Dokument wizytacyjny ma wielką wartość historyczną, nie dziwi, zatem fakt, że historycy już korzystali z niego. Czynił to Feliks Kiryk, opracowując historię miasta i gminy Ożarów w okresie staropolskim¹³ oraz Roman Chyła, opisując dzieje Zawichostu¹⁴. Materiał, ze względu na diachroniczny charakter prac, autorzy ci wykorzystali jednak częściowo i tylko dotyczący kilku parafii. Na temat wyposażenia ilości szat i naczyń liturgicznych w wybranych dekanatach pisał ks. Bolesław Kumor w czwartym tomie dzieła *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*¹⁵. Przytoczone dane są jednak niepełne, zaniżone i mocno różnią się od tych, które można znaleźć w omawianym dokumencie wizytacji. Tenże autor przytacza także patrocinia kościołów parafialnych. Nie uwzględnia przy tym omawianej wizytacji, a zawarte w niej dane różnią się niekiedy od tych, które ukazuje wizytacja biskupa Załuskiego¹⁶.

Artykuł w oparciu o materiał źródłowy ukazuje stan kościołów i ich wyposażenie według stanu z lutego 1748 roku. Zapoznanie się z nim może pomóc zarówno w poznaniu dziejów parafii dekanatu zawichojskiego w jego ówczesnych granicach, jak i w uniknięciu błędów historycznych¹⁷. Chcąc prowadzić dalsze badania

¹¹ Por. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. 2, Warszawa 1901, s. 213.

¹² J. Wiśniewski, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186 do 1926 r., tudzież Sesje Kapituły Sandomierskiej od 1581 do 1866 r.*, Radom 1928, s. 175.

¹³ F. Kiryk, *W epoce staropolskiej*, w: *Ożarów, dzieje miasta i gminy*, red. F. Kiryk, Kraków 2009, s. 55-176.

¹⁴ R. Chyła, *Dzieje Zawichostu do początków XIX wieku*, Zawichost 2010.

¹⁵ B. Kumor, dz. cyt., s. 588.

¹⁶ W spisie patrociniów kościołów parafialnych w latach 1440-1786 przy parafii Zawichost znajdujemy jedynie św. Maurycego. B. Kumor, dz. cyt., s. 486. W omawianej wizytacji jako tytuł kościoła podane jest wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny. AVCap. 45, k. 56.

¹⁷ W *Roczniku Diecezji Sandomierskiej*, red. K. Kida, Sandomierz 2010, s. 321, można przy parafii Janików przeczytać: „Pierwszy kościół wzniesiony z drzewa w 1767 r. spłonął od pioruna”. W omawianej wizytacji jest mowa, że w zamku sandomierskim istnieje do-

historyczne na temat dekanatu zawichojskiego w okresie staropolskim, koniecznym będzie zapoznać się nie tylko z danymi zawartymi w omawianym dokumencie, ale sięgnąć także do dokumentów źródłowych znajdujących się w Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu, które zinwentaryzował Feliks Kiryk¹⁸.

Omawiana wizytacja została przeprowadzona po wojnie północnej (1700-1721). Skutki tej wojny widoczne były również na terenie dekanatu zawichojskiego¹⁹. Na uwagę zasługuje, zatem mobilizacja i wysiłek zarówno duchownych, jak i świeckich, w tym, kolatorów, a także parafian, by zarówno zadbać o świątynię oraz o ich wyposażenie. Oczywiście zaangażowanie to było różne, co widać z treści wizytacji poszczególnych parafii.

Patronat

Uposażenie parafii stanowiło warunek jej powstania. Dlatego fundatorzy odgrywali istotną rolę, gdyż bez fundacji biskup parafii nie erygował²⁰. Fundatorzy początkowo traktowali kościół jako swoją własność. Na takie rozumienie tej instytucji miało wpływ feudalne prawo, które stanowiło, że właściciel gruntu jest zarazem posiadaczem wszystkiego, co się na nim znajduje²¹. Od konkordatu wormackiego (1222) przyjęto zasadę, że budynek poświęcony na służbę bożą nie jest własnością prywatną, ale jest własnością Kościoła. Świadomość własności świątyni była jednak u szlachty nadal silna, a nawet podczas reformacji wzrosła²². Istotne zmiany w prawie patronatu wprowadził dopiero Kodeks Prawa Kanonicznego z roku 1917. W Polsce patronów nazywano kolatorami, lub podawcami. Mogli nimi być królowie, biskupi, zakonnicy, osoby duchowne i świeckie, a także kapituły, klasztory, kolegia i akademie. Badania wykazują, że najstarsze kościoły miały patronat królewski lub książęcy. Wcześniej pojawiły się także fundacje magnackie. Nieco późniejszy jest patronat instytucji kościelnych i rycerstwa²³. Patronat można było dziedziczyć, przekazywać, odstąpić, kupić i wyprocesować. Mógł być podzielony na kilka osób²⁴. Nie przechodził on jednak na dzierżawcę. Do obowiązków patrona należała obrona kościoła, jego praw i własności, a także zarządzanie i nad-

kument z roku 1611 *mówiący* o fundacji kościoła, a na nowo świątynia była konsekrowana w roku 1743. Opis tej, rzekomo nie istniejącej jeszcze, świątyni znajduje się w omawianej wizytacji z roku 1748.

¹⁸ Zob. *Inwentarz Kapituły Katedralnej i Kolegiackiej w Sandomierzu*, opr. F. Kiryk, Sandomierz 2010.

¹⁹ Między innymi spaliło się wnętrze kościoła farnego w Zawichoście. Zob. R. Chyła, dz. cyt., s. 290.

²⁰ E. Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*, Warszawa 1965, s. 11.

²¹ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku*, Lublin 2004, s. 96.

²² H. Wyczawski, *Studia nad wewnętrznymi dziejami kościelnymi w Małopolsce na schyłku XVI wieku, część I, duchowieństwo parafialne*, „Prawo Kanoniczne” 7(1964), nr 1-2, s. 69.

²³ F. Kiryk, dz. cyt., s. 66.

²⁴ B. Kumor, dz. cyt., s. 302.

zór nad dobrami kościelnymi. Miał on także dbać o remont kościoła beneficjalnego²⁵. Patron miał swoje prawa. Najważniejszym z nich była możliwość przedstawiania biskupowi kandydatów na stanowisko związane z beneficjum kościelnym²⁶. Patron przedstawiał kandydata, a biskup go instytuował²⁷. Przywilejem kolatora były również pewne wyróżnienia zewnętrzne typu: eksponowane miejsce w świątyni, ławka kolatorska, pierwsze miejsce na procesjach, prawo umieszczania herbu w kościele. W dekanacie zawichojskim w omawianym okresie występuje cała gama patronów. Od króla, przez rody magnackie takie jak Sanguszkowie, Radziwiłłowie, czy Sapiehowie, a także szlachta i zakony. Bywało, że dwie osoby były patronami, a nawet, chociaż protestantyzm był już w głębokiej defensywie, patronami byli innowiercy. O patrociniu w parafii Gliniany toczył się spór między katolikiem Stanisławem Korwin Kochanowskim, kasztelanem radomskim, a Janem Piotrowskim starostą buczniowskim, który nie był katolikiem. W dekanacie tym patronat królewski miały 2 parafie, czyli 13, 4%, patronat książęcy 4 parafie, czyli 26,7 % , co razem stanowi prawie 40 %, szlachecki posiadało 5 parafii, czyli 33,3 %, klasztorny 3 parafie, co stanowi 20 %. Jedna parafia, czyli ponad 6, 5 % stanowił patronat kościelny. W porównaniu z danymi z całej diecezji krakowskiej bez Krakowa z roku około 1786, a więc w niewiele lat później²⁸, zwraca uwagę duży procent w omawianym dekanacie patronatu królewskiego i książęcego (w całej diecezji 12,7%), oraz klasztornego (w całej diecezji 9,2%).

Tabela 1
Patronaty parafii w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Patronat	Patron
Tarłów	szlachecki, książęcy	Książę Janusz Sanguszko, miecznik wielki litewski i jego żona Konstancja z rodu Denhoff.
Filia Zemborzyn	królewski	Kościół zbudowany jest na dobrach królewskich.
Filia Słupia		Książę Janusz Sanguszko, miecznik wielki litewski i jego żona Konstancja z rodu Denhoff.
Gliniany	szlachecki, książęcy	Sporny między Stanisławem Korwin Kochanowskim, kasztelanem radomskim który aktualnie posiada i Janem Piotrowskim, starostą Buczniowskim ²⁹ , akatolikiem, który zgłasza pretensje.

²⁵ S. Tymosz, *Patronat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, szp. 60-63; F. Kiryk, dz. cyt., s. 66.

²⁶ D. Olszewski, E. Wiśniowski, *Parafia Kije, zarys dziejów*, Kielce 1993, s. 34.

²⁷ Zob. H. Wyczawski, art. cyt., s. 70.

²⁸ Zob. B. Kumor, dz. cyt., s. 305. Jeszcze inne dane podaje S. Litak. Według niego szlachta miała 54%, patronat duchowny to 29%, królewski 14%. Zob. S Litak, *Parafie...*, s. 123.

²⁹ Starostwo niegrodowe w Ziemi Halickiej z siedziba w Buczniowie. Zob. *Lustracja województwa ruskiego, podolskiego i bełskiego, 1564-1565*, wyd. K. Chłapowski, H. Żyt-kowicz, Warszawa, t. 1, 2001, s. 289.

Ożarów	szlachecki	Dwu dziedziców: Stanisław Chomętowski ³⁰ wojewoda mazowiecki, hetman polny koronny oraz Aleksander Różycki, podpułkownik wojsk koronnych, wyznania kalwińskiego.
Janików	szlachecki, książęcy	Ród Sapiehów. Jerzy Sapieha, wojewoda mściślawski.
Lasocin	szlachecki, książęcy	Książę Janusz Sanguszko, miecznik wielki litewski i żona Konstancja Denhoff.
Zawichost	klasztorny	Konwent Panien Klarysek związany z kościołem św. Andrzeja Apostoła w Krakowie.
Trójca	kościelny	Archidiakon zawichojski.
Czyżów	szlachecki	Aleksander Zaklika Czyżowski, kasztelan połaniecki.
Góry	klasztorny	Klasztor Panien benedyktynek z Sandomierza
Łukawa	klasztorny	Opactwo w Wąchocku
Jankowice	szlachecki	Kazimierz Dunin Karwicki chorąży radomski, starosta lipnicki.
Sobótka	królewski	Wieś królewska, należąca do starosty zawichojskiego.
Przybyślawice	szlachecki	Jan Przerębski z Przeręb, starosta perejasławski i żona Marianna

Tytuł kościoła

Każdy kościół parafialny, a nawet filialny posiadał swoje wezwanie Wezwania zwane patrocinią (titulus ecclesiae) nadawali biskupi w dokumentach erekcyjnych i konsekuracyjnych. Patrocinium oznaczało szczególną opiekę świętego nad kościołem i nad daną społecznością³¹. Zwyczaj nadawania kościołom tytułu ma swój początek już w starożytności chrześcijańskiej. Zazwyczaj patrocinium było niezmiennie. Od 1630 roku mogło to stać się jedynie za zgodą Stolicy Apostolskiej. O wyborze tytułu decydował fakt posiadania relikwii, związek danego świętego z tym miejscem, kanonizacje lub inne okoliczności. O tytule kościoła często decydowali fundatorzy, na przykład Władysław Herman propagował kult św. Idziego, benedyktyni św. Piotra i św. Marię Magdalenę³². Badania nad tytułami kościołów w Polsce przeprowadził D. Szymański³³. Z badań tych korzystał w swej pracy B. Kumor. Uwagę zwraca fakt, że na terenie dekanatu zawichojskiego powtarzają

³⁰ Stanisław Chomętowski, lub Chomentowski, hetman polny koronny w latach 1726-1728, wojewoda mazowiecki od roku 1706. W roku 1725 został marszałkiem nadwornym koronnym. Zob. *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2, 1572-1795, pod red. Z. Wójcika, Warszawa 1982, s. 365-366, 372.

³¹ Zob. S. Litak, *Parafie...*, s. 100.

³² B. Kumor, dz. cyt., s. 434.

³³ D. Szymański, *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVII wieku*, „Roczniki Humanistyczne KUL” t. 41(1993), z. 3, s. 83-159.

się aż trzy tytuły kościołów. Są to: Trójca św. w Tarłowie i Trójcy, święty Wojciech w Słupi i Glinianach, oraz św. Stanisław w Ożarowie i Przybysławicach³⁴.

Tabela 2
Tytuły kościołów dekanatu zawichojskiego w 1748 r.

Parafia	Tytuł kościoła
Tarłów	Trójca Święta
Filia Zemborzyn	św. Mikołaj biskup i wyznawca.
Filia Słupia	św. Wojciech biskup i męczennik
Gliniany	św. Wojciech biskup i męczennik i św. Waclaw
Ożarów	św. Stanisław biskup i męczennik
Janików	św. Anna
Lasocin	Św. Michał Archanioł
Zawichost	wniebowzięcie NMP
Trójca	Trójca św.
Czyżów	Wszyscy Święci
Góry	św. Wit męczennik
Łukawa	św. Katarzyna dziewica i męczennica
Jankowice	św. Tomasz Kantauryjski, arcybiskup, męczennik
Sobótka	św. Małgorzata, dziewica i męczennica
Przybysławice	św. Stanisław biskup i męczennik

Historia kościołów

Wizytator nie tylko ukazywał stan wizytowanych kościołów, ale przedstawiał ich historię. Niestety, nie zawsze czynił to z jednakową starannością. Jego zapisy są niekiedy obszerne, powołujące się na źródła i na ustną tradycję, innym razem lapidarne. Stanowią jednak cenne źródło poznania historii poszczególnych świątyń. Autor pisał bowiem w czasach, kiedy żywe były jeszcze w pamięci ludzi wydarzenia, które później zatarł czas. Do takich należy między innymi historia ze wsi Ciszyca dotycząca miejsca zwanego Dorotka, zamieszczona przy historii kościoła w Słupi i wiele innych³⁵. Przytaczana prawie zawsze rocznica konsekracji, pomimo braku dokumentów, świadczy o zachowanej w tradycji danej parafii pamięci o fakcie konsekracji, często przed zajęciem świątyni przez innowierców. Z przytoczonych danych wynika, że w dekanacie zawichojskim, podobnie jak i w innych miejscach Polski, wiele świątyń zostało przejęte przez innowierców. Do takich, których przejęciu lub profanacji mówi wizytator należały: Tarłów, Czyżów, Gli-

³⁴ Zdaniem S. Litaka, *Parafie...*, s. 107, te właśnie wezwania należały do najpopularniejszych w kościołach parafialnych i filialnych.

³⁵ Przypadki łączenia wiary z zabobonami miały miejsce. Kościół zwalczał wszelkie zabobony, gusła, niektóre ludowe obchody i nie liturgiczne procesje. Zob. H. Wyczawski, *Studia nad wewnętrznymi dziejami kościelnymi w Małopolsce na schyłku XVI wieku, część 2, Społeczeństwo katolickie*, „Prawo Kanoniczne” 7 (1964), nr 3-4, s. 92-93.

niany, Ożarów³⁶, czyli ponad 26,6% parafii. Dane te są zbieżne z danymi z terenu całej diecezji krakowskiej³⁷.

Tabela 3

Dzieje kościołów dekanatu zawichojskiego według wizytacji biskupa Załuskiego

Parafia	Historia świątyni
Tarłów	Pierwszy kościół drewniany erygowany w 1614 roku przez Piotra Tylickiego, biskupa krakowskiego, sprofanowany przez innowierców, przeniesiony został w inne miejsce. Zamiast niego Zbigniew Oleśnicki kasztelan wiślicki funduje murowany w roku 1647 ³⁸ . Konsekuje go w roku 1655 Albert Lipnicki, sufragan krakowski. Odnowę kościoła w ostatnich latach sfinansowała, dziedziczka.
Filia Zemborzyn	Według pisma fundacyjnego, zachowanego na pergaminie, zbudował go Dobiesław Jawen. O konsekracji świadczą dawne znaki na ścianach. Rocznicę konsekracji obchodzi się w środę po święcie Trójcy Świętej. Choć od dawna nie był kościołem parafialnym, to spełniał taką rolę. Kapelani sprawowali sakramenty święte, ma dawne metryki chrztu i zawartych małżeństw. Kościół należał niegdyś do dekanatu soleckiego, złączony z kościołem w Tarłowie dekretem biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego z dnia 20 kwietnia 1619 roku, za zgodą króla Zygmunta II z roku 1603.
Filia Słupia	Konstytuowany w dawnych czasach, na co nie ma jednak dokumentów. Na nowo konsekrowany przez biskupa Michała Kunickiego, sufragana krakowskiego w roku 1742. Rocznicę konsekracji obchodzi w 21 niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego. We wsi Ciszyca w miejscu zwanym Dorotka od niepamiętnych czasów była mała murowana kaplica. W dawnych czasach uległa zniszczeniu i zawaliła się. Był w niej obraz św. Doroty, który na mocy rozporządzeń z poprzednich wizytacji został przeniesiony. Prosty lud jednak schodzi się tak wieczorem z czwartku na piątek prawie każdego tygodnia i wieczorem i nocą odprawia tam praktyki religijne niezwykle, a nawet zabobonne (superstitiosas). Dzieci miejsca, bez porozumienia z prepozytem tarłowskim, ofiary zbierane zagarnął i wybudował z nich nową kaplicę z innym obrazem. Obecny rektor zapoznawszy się z dekretami dawnych wizytacji wniósł prośbę do Konsystorza Generalnego Krakowskiego, aby obłożyć to miejsce interdyktem. Od tego czasu zebrania ludności ustały i zakaz osiągnął skutek.

³⁶ Przytoczone dane różnią się od podanych przez B. Kumora. Autor ten wśród parafii przejętych przez protestantów nie wymienia parafii Czyżów. Wizytator nie tylko pisze o fakcie przejęcia, ale także podaje nazwisko rektora, który wydał kościół innowiercom. Autor ten nie wspomina także o profanacji świątyni w Tarłowie podaje natomiast nienależąca do tego dekanatu miejscowość Goraj. Zob. B. Kumor, dz. cyt., s. 414.

³⁷ Tamże, s. 407.

³⁸ W niektórych opracowaniach, a nawet w wizytacjach można spotkać, jako fundatora Mikołaja Oleśnickiego (Zob. AVCap. 55, k. 141). Nie jest to słuszne, gdyż Mikołaj Oleśnicki zmarł w roku 1629. Fundatorem kościoła w Tarłowie był jego syn z pierwszego małżeństwa Zbigniew, kasztelan wiślicki od roku 1638, zmarły w roku 1662. A. Witusik, *Oleśnicki Mikołaj*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Warszawa 1978, s. 772-773.

Gliniany	O budowie i fundacji niewiele wiadomo. Niegdyś należał do parafii Bidziny, obecnie jest to samodzielna parafia. Kościół zbudowany przez miejscowych mieszczan. Zajęty przez innowierców na pewien czas. Konsekrowany na nowo przez Wacława Sierakowskiego biskupa inflanckiego w roku 1738. Rocznica konsekracji w niedzielę siedemnastą po Zesłaniu Ducha Świętego.
Ożarów	Brak dokumentów przez kogo fundowany i wzniesiony. Według ustnej relacji przejęty był przez innowierców, następnie należał do parafii w Bidzinach. Biskup krakowski Jakub Zadzik ³⁹ oddzielił kościół w Ożarowie od Bidzin i nadał mu statut kościoła parafialnego w roku 1638. Dziedzic Albert Brzeski, pismem z piątku po święcie św. Franciszka w roku 1650 w zamku w Sandomierzu uposażył ten kościół. Konsekrowany przez Mikołaja Oborskiego, sufragana krakowskiego w roku 1659. Rocznice konsekracji obchodzi się w pierwszą niedzielę po święcie św. Bartłomieja.
Janików	Kościół fundowany przez Arnolfa Jankowskiego, właściciela dóbr Jankowice i Janików, jak to wynika z fragmentu dokumentu fundacji złożonej w zamku w Sandomierzu, w czwartek po święcie Zesłania Ducha Świętego w roku 1611. Brak jednak śladów o tym w archiwum biskupim. Na nowo konsekrowany był w roku 1743 przez biskupa Michała Kunickiego, sufragana krakowskiego, z wyznaczeniem dnia konsekracji na niedzielę 19 po Zesłaniu Ducha Świętego
Lasocin	Wybudowany w miejsce dawnego kościoła, który był we wsi Dębno przez pierwotnego fundatora Andrzeja Lassotę, do nazwiska którego miasto wzięło nazwę. Zbudowany po raz drugi przez Andrzeja Pęgowskiego, oficjała sandomierskiego ze zlecenia Mikołaja Oborskiego sufragana i oficjała krakowskiego w roku 1663, Konsekrowany przez tegoż biskupa Oborskiego w roku 1664. Rocznica konsekracji wyznaczona na drugą niedzielę po święcie św. Michała.
Zawichost	Zbudowany przez króla Polski. Dokumentów na temat początków i fundacji brak z powodu licznych pożarów. W roku 1730 zawalił się. W miejsce jego powstał obecny, odbudowany od fundamentów przez przeprowadzającego wizytację. Odbudowę zakończono w roku 1744. Konsekrowany przez Michała Kunickiego sufragana krakowskiego w tymże roku. Tytuł został zachowany. Rocznica konsekracji w najbliższą niedzielę po święcie Podwyższenia Krzyża.
Trójca	Nie ma dokumentów powstania ani fundacji Kościoła. Znaki na ścianach świadczą, że był konsekrowany. Rocznica konsekracji w pierwszą niedzielę po święcie św. Bartłomieja.
Czyżów	Fundowany pierwotnie na kościół parafialny. Jest to przekaz ustny, dokumentów brak. Kościół był w rękach innowierców, wydał go ówczesny rektor Lubomelski, który stał się apostatą i był obecny przy zajęciu świątyni. Pierwotnie był to kościół zbudowany z drewna, lecz sukcesywnie przebudowywany na murowany z kamienia. Gdy popadł w ruinę z powodu starości, obecny dziedzic zburzył niektóre ściany, odbudował je na nowo i nadał lepszy kształt. Konsekrowany przez Michała Kunickiego, sufragana krakowskiego w roku 1741. Rocznica konsekracji - trzecia niedziela po Zesłaniu Ducha Św.
Góry	Murowany z kamienia przez Macieja Kurnickiego, proboszcza z ofiar i zbiórek. W stanie surowym stanął w roku 1718. Konsekrowany przez Michała Kunickiego sufragana krakowskiego w 1741 r. Brak dokumentów fundacji i erekcji. Rocznica konsekracji - pierwsza niedziela po święcie św. Mateusza apostoła i ewangelisty.

³⁹ Biskup krakowski w latach 1635-1642.

Łukawa	Data erekcji nieznaną. Kościół zniszczony z powodu starości. Na jego miejsce budowany jest nowy murowany staraniem obecnego rektora Wojciecha Cyborta przy wsparciu obecnego opata z Wąchocka Budowa doprowadzona do poziomu okien.
Jankowice	Konsekrowany. Zbudowany lub raczej odnowiony przez Jakuba Bobołę z Piasek, podczaszego żytomierskiego. Brak dokumentów erekcji i konsekracji. Rocznicą w niedzielę po Wszystkich Świętych.
Sobótka	Fundacji królów polskich, o czym świadczą dokumenty autentyczne złożone w Konsystorz sandomierskim. Fundator Zygmunt I w 1515 roku, fundacja potwierdzona przez Zygmunta III 3 lipca 1614 r. Brak poświadczenia w Konsystorz.
Przybyśławice	Brak dokumentów fundacji i erekcji. Konsekrowany przez Michała Kunickiego sufragana krakowskiego w roku 1741. Kościół przeniesiony z innego miejsca. Rocznicą konsekracji w niedzielę po święcie Jana Kantego, inaczej w 4 niedzielę października.

Wygląd zewnętrzny kościołów

Wizytator dużo miejsca poświęcał wyglądowi zewnętrznemu świątyń. A te były w różnym stanie. Od nowo odbudowanych, poprzez będący w budowie w Łukawie, aż do idących w ruinę. Zapewne decydowało o tym zaangażowanie patrona. Świadczy o tym choćby zły stan kościoła w Ożarowie, gdzie prawo patronatu miało dwu dziedziców, w tym jeden wyznania kalwińskiego, a więc niezainteresowany świątynią katolicką. Wizytator jest świadomy, że zły stan świątyni to także wina proboszcza. W przypadku Sobótki wprost stwierdza, że zaniedbania powstały z winy obecnego proboszcza. Wizytator napomina go i straszy odpowiedzialnością na sądzie Bożym, hańbą w pamięci potomnych i sankcjami nałożonymi przez władzę kościelną⁴⁰. Ogólnie należy stwierdzić, że w omawianym dekanacie w stanie ocenianym przez wizytatora jako zły było całkowicie, lub częściowo, pięć świątyń, czyli jedna trzecia. Dla pełnego obrazu trzeba jednak dodać, że w Łukawie był już w tym czasie budowany nowy kościół, czyli w złym stanie było 26, 6%. Kościołów nowo wybudowanych, przeniesionych i w budowie było 6, czyli 40%. Przy odbudowie udział brali nie tylko patronowie, ale także w dwu wypadkach czynili to parafianie. Kościoły w dekanacie zawichojskim były w większości drewniane. Było ich 9, czyli 60%. Kościołów murowanych, wliczając będący w budowie kościoły w Łukawie było 5, czyli 33,3%⁴¹. W jednym wypadku kościół był częściowo murowany, częściowo drewniany. Nowo budowane świątynie były już niemal

⁴⁰ Manet igitur ipsum stricta ratio reddendi coram Divino Tribunali, quod nec Domus Dei diligentiam habuerit, nec suo desolato beneficio praeesse sciverit... iustam apud posteros ignominia notam non effugiet aut Iudicii Ordinarii vindictam, si tamquam inutilis de suo candelabro movebitur. AVCap. 45, k. 66.

⁴¹ Na tle całego archidjakoanatu zawichojskiego w dekanacie zawichojskim odsetek kościołów drewnianych był duży. Por. B. Kumor, dz. cyt., s. 431.

zawsze murowane⁴². Drewniane były jedynie te, które przenoszono z innego miejsca. Wszystkie kościoły kryte były gontem. Jedynie w dwu świątyniach wieżyczki kryte były blachą. Wizytator opisywał nie tylko wygląd zewnętrzny samej świątyni, jak też jej otoczenia, czyli dzwonnicy wraz z dzwonami⁴³ i cmentarza. Zwracał szczególną uwagę na stan zamknięcia kościoła. Było to związane z kradzieżami, o których jest mowa w wizytacji. Należy stwierdzić, że kościoły były dobrze zamykane. W dwu parafiach, czyli (13,3%) drzwi były obite żelazną blachą. W jednym wypadku (6,7 %) wizytator odnotował, że zamknięcie jest złe i w jednym, że jest średnie. Zamknięcia pozostałych świątyń określone zostały jako dobre. Oddzielne miejsce w wizytacji poświęcone zostało zakrystii. Było to ważne miejsce, gdyż tam przechowywano zarówno szaty liturgiczne, jak i rzeczy cenne. Zakrystii murowanych było 5 (33,3%), czyli więcej niż istniejących murowanych kościołów. Drewnianych było 7 (46,6%). W jednym przypadku zakrystia uległa zawaleniu i jej rolę spełniał przedsionek kościoła. Niemal w połowie z nich znajdowały się specjalnie zabezpieczone miejsca na rzeczy mające dużą wartość materialną. Wizytator opisywał również cmentarze. Cmentarz odgrywał bowiem ważną rolę, nie tylko jako miejsce pochówku, a jego znaczenie po soborze trydenckim jeszcze wzrosło⁴⁴. Nie czyni tego jedynie w dwu wypadkach. Cmentarz nie był ogrodzony tylko w jednej parafii. W pozostałych był ogrodzony murem, bądź, jak w Zawichoście tymczasowo ziemnym wykopem. Kostnice posiadały na cmentarzu jedynie cztery parafie, czyli 26,6%.

Tabela 4

Wygląd zewnętrzny kościołów w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Wygląd zewnętrzny kościoła
Tarlów	Budowla wspaniała, mająca kształt bazyliki w formie krzyża z dwiema kaplicami murowanymi z cegieł. Fronton piękny z dwiema wyniosłymi wieżami, na których obecnie pewne ozdoby zostały zmniejszone, gdyż z powodu wielkiego ciężaru nadmiernie obciążały mury. Wieże pokryte białą blachą. Na jednej z nich znajdują się dwa duże dzwony, na drugiej zegar, obecnie zepsuty. Dach kościoła i wieżba dachowa nowe, pokryte gontem. Kopuły zaś obydwu kaplic pokryte blachą. Na środku murowana wieżyczka z sygnaturką. Zamknięcie kościoła przy wejściu głównym dosyć mocne. Drzwi obite żelazną blachą. Przy wejściu głównym również drzwi nowe. Cmentarz duży, ogrodzony murem. Kostnicy brak. Zakrystia murowana, z sufitem, dobrze zamknięta, z kratami. Szafy i komody dla przechowywania szat kościelnych. Znajduje

⁴² O zmianach w proporcjach kościołów murowanych i drewnianych pisze S. Litak, *Parafie...*, s. 82-83. Tendencja w dekanacie zawichojskim jest zgodna badaniami tego autora.

⁴³ Ilość dzwonów w poszczególnych parafiach archidiecezji zawichojskiej podaje B. Kumor, dz. cyt., s. 552-554.

⁴⁴ Por. S. Litak, *Parafie...*, s. 79-80.

	się w niej skarbiec murowany, sklepiony, zamknięty dla przechowywania rzeczy cennych.
Filia Zemborzyn	Kościół stary, drewniany, niedawno przez rektora dość dobrze odnowiony i umocniony ⁴⁵ . Kryty gontem z małą wieżyczką na wierzchu. Cmentarz wokół kościoła. Dzwonnica wyremontowana z jednym małym dzwonem Zakrystia drewniana, odnowiona, wystarczająco wyposażona.
Filia Słupia	Kościół stary, drewniany, Przez obecnego prepozyta tarłowskiego solidnie i gruntownie odremontowany. Kryty gontem z wieżyczką u góry i sygnaturką. Cmentarz dobrze ogrodzony. Dzwonnica drewniana, bardzo stara w złym stanie z dwoma dzwonami średniej wielkości. Zakrystia drewniana dobrze zamknięta, lecz wewnątrz trochę zniszczona.
Gliniany	Kościół drewniany, dach i ściany pokryte gontami, na wierzchu wieżyczka z sygnaturką, także pokryta gontem. Posiada dwa portyki od frontonu i z boku, nieźle zaopatrzone. Cmentarz ogrodzony starym murem. Dzwonnica drewniana z dwoma dzwonami średniej wielkości, nie wiadomo, czy konsekrowanymi. Zakrystia drewniana, brzydka i ciemna. Nie ma żadnego wyposażenia dla przechowywania rzeczy kościelnych, ale dobrze zamknięta. Jedna skrzynia na szaty.
Ozarów	Drewniany, stary, ściany i fundamenty spróchniałe. Pokryty gontem również spróchniałym, obejście takie samo. Z wierzchu kopuła kryta gontem z sygnaturką. Portyk jeden z frontu, drugi od południa. Od północy wąska kaplica. Wszystko zniszczone i wymagające remontu. Zamknięcie świątyni w złym stanie. Dzwonnica drewniana, stara, z dwoma małymi dzwonami. Cmentarz ogrodzony byle jak, brak kostnicy. Zakrystia drewniana, nieźle zamknięta, ciemna. Posiada stół z szafką i kilka skrzyń dla przechowywania paramentów.
Janików	Kościół drewniany, stary, dach i ściany obite gontem. Na wierzchu niewielka wieżyczka z małą sygnaturką. Posiada dwa portyki. Dach wymaga naprawy. Dzwonnica w niezbyt dobrym stanie z dwoma dzwonami średniej wielkości. Cmentarz dosyć dobrze ogrodzony. Zakrystia z boku kościoła, drewniana, dobrze zamknięta, stół, bez szuflad, szaty liturgiczne wiszą na kołkach. Rzeczy cenne przechowywane bezpiecznie w skrzyni.
Lasocin	Budowla drewniana złożona z dawnego kościoła w Tarłowie, kryta gontem, z małą wieżyczką z sygnaturką na środku. Z powodu zmurzałej podwaliny mocno pochylony do ziemi. Od strony północnej, gdzie znajduje się zakrystia zbudowana z muru z gliną, uszkodzenia są tak poważne, że grożą zawaleniem całego kościoła. Na frontonie kościoła portyk. Kościół posiada zamknięcia. Dzwonnica drewniana z trzema poświęconymi dzwonami, z których dwa większe są niedawno zawieszane.

⁴⁵ Użyty w tekście wyraz *fortificata* może wskazywać, na obronny charakter tej świątyni.

	<p>Cmentarz nieźle ogrodzony, z kostnicą nieodpowiednią. Zakrystia: po zawaleniu się dlatego, że była ulepiona z gliny, obecnie znajduje się w portyku kościoła, dosyć ciasna, ale dobrze zabezpieczona.</p>
Zawichost	<p>Kościół zbudowany z dawnego kamienia częściowo ciętego, częściowo łamanego z dwoma nawami, po obu stronach z przestronnymi pomieszczeniami, kryty gontem. Nie ma jeszcze kopuły na wierzchu, lecz jedynie zawieszona tymczasowo sygnaturkę. Z przodu portyk drewniany. Dojście do kościoła jedno, drzwi obite żelazną blachą. Cmentarz opasany jest wokół rowem (fossa), jeszcze nie do końca wykończonym. Znajduje się na nim kostnica i drewniana dzwonnica z dużym konsekrowanym dzwonem i drugim mniejszym uszkodzonym. Zakrystia murowana, od północnej strony, zamykana drzwiami żelaznymi, jeszcze niesklepiona. Posiada komodę na sprzęt liturgiczny i mały sejf ukryty w ścianie.</p>
Trójca	<p>Prezbiterium i połowa świątyni zbudowana z muru kamiennego, druga połowa z drewna. Kryty gontem, z wieżyczką również gontem kryta, zawierającą sygnaturkę. Jeden portyk na frontonie, drugi z boku, oba drewniane. Zamknięcie kościoła należyte. Dzwonnica drewniana, dobrze wyposażona, z dwoma konsekrowanymi dzwonami średniej wielkości. Cmentarz dobrze ogrodzony dookoła. Zakrystia murowana, sklepiona, dobrze zamknięta, ale zbyt wąska. Posiada komodę dobrze dopasowaną i tajny schowek na rzeczy cenne.</p>
Czyżów	<p>Murowany o dwu pięknych nawach, z odpowiednim frontonem, z dwoma gankami murowanymi, jednym z tyłu, drugim pośrodku. Pokryty gontem. Na szczycie ma wieżyczkę również krytą gontem z małym dzwonkiem. Od strony północnej posiada nową kaplicę ośmiokątną z niewielką kopułą, również krytą gontem. Od strony południowej mały portyk. Zamknięcie kościoła dosyć dobre, ale przed dziewięć laty zostało wyłamane przez złodziei. Cmentarz ogrodzony wokół, bez kostnicy. Zakrystia od północy, murowana, sklepiona, posiada komodę przystosowaną do przechowywania rzeczy potrzebnych, a także schowek. Jest także konfesjonał i pomieszczenie zwane wychodkiem.</p>
Góry	<p>Murowany z kamienia. Ma dwie kaplice po boku i dwa portyki, kryty jest gontem. Na wierzchu ma kopułę drewnianą krytą deskami z otworami oraz sygnaturką. Zamknięcie kościoła dosyć dobre z wyjątkiem dojścia do kaplicy. Dzwonnica drewniana z dwoma małymi konsekrowanymi dzwonami. Cmentarz ogrodzony murem za sumę 4 tysięcy florenów złożonych przez ostatniego proboszcza Michała Żelazowskiego, jeszcze nieukończony. Zakrystia od północy, murowana, sklepiona, dobrze zamknięta, wewnątrz komoda z szufladami. Jest miejsce sekretne dla przechowywania rzeczy cennych.</p>
Łukawa	<p>Kościół bliski ruiny, zniszczony z powodu starości.</p>
Jankowice	<p>Kościół stary, drewniany z dwiema kaplicami bocznymi. Dach i ściany kryte gontem, na wierzchu wieżyczka z dzwonkiem kryta</p>

	białą blachą. Dwa portyki. Zamknięcie kościoła dobre. Dzwonnica z dwoma dzwonami, raczej poświęconymi. Cmentarz dobrze ogrodzony z kostnicą murowaną. Zakrystia od strony północnej drewniana, dobrze zaopatrzona, posiada komodę i wiele szaf oraz ukryty sejf na rzeczy cenne.
Sobótka	Kościół stary, drewniany, zbudowany, jak przekazuje się przez jednego z dawnych proboszczów, ani nie ładnie, ani nie starannie. Nachylony do ziemi, z powyginanymi ścianami, bliski zawalenia. Pokryty gontem, posiada małą starą wieżyczkę z sygnaturką i jeden drewniany portyk. Zamknięcie kościoła średnie. Cmentarz źle ogrodzony, kostnica w rogu cmentarza, cała. Dzwonnica bardziej znaczna z jednym dzwonem. Zakrystia drewniana stara zamknięcie byle jakie mało wyposażenia.
Przybyśławice	Kościół drewniany kryty gontem, z portykiem na przedzie, ma u góry wieżyczkę również krytą gontem z sygnaturką. Zamknięcie dobre. Cmentarz ogrodzony wokół. Dzwonnica odnowiona z dwoma małymi dzwonami poświęconymi. Zakrystia od strony wschodniej, stara, drewniana, dobrze zaopatrzona i zamknięta. Ma komody i stół.

Wnętrza kościołów

Po opisie wyglądu zewnętrznego kościoła wizytator opisywał jego wnętrze. Interesowały go sufit, podłoga, ściany, ławki, stan okien, ambona, a także chór. Niestety wizytator nie podał wyglądu wnętrza dwóch kościołów: w Łukawie, gdzie kościół był w budowie i w Zemborzynie. Z zapisków wizytatora wynika, że w kościołach dekanatu zawichojskiego przeważała podłoga kamienna. Tak było aż w 6 wypadkach, co stanowi 40%. W jednym wypadku (6,66%) była to podłoga z cegły i w jednym wypadku podłoga była częściowo kamienna, częściowo z desek dębowych. Cztery świątynie (62, 65%) miały podłogi drewniane, z tego w dwu wypadkach nie była to podłoga na całości świątyni. Wizytator zaznacza, że ławki znajdowały się aż w dziesięciu kościołach (66,66%), chociaż niekiedy, jak w przypadku Ożarowa były to ławki stare i zniszczone. Ciekawy komentarz znajdujemy przy opisie kościoła w Czyżowie, gdzie pada stwierdzenie, że ławki wprawdzie są, ale nieliczne, bo prosty lud ich nie potrzebuje. Bardzo ważnym elementem wyposażenia kościoła była ambona. Znana była już od pierwszych wieków chrześcijaństwa. Od średniowiecza stała się miejscem głoszenia kazań. Usytuowana była w pobliżu prezbiterium, zwykle po stronie ewangelii, tak, by umożliwić kontakt przemawiającego ze słuchaczami. Były one na ogół skromne, tylko niekiedy, w miastach dekoracyjne⁴⁶. Przy opisie kościołów w dekanacie zawichojskim ambonom poświęcono dużo miejsca. Nie ma o nich mowy jedynie przy kościołach w Łukawie, Zemborzynie i Zawichoście. Ten ostatni kościół był dopiero odbudowywany i prawdopodobnie ambona, jak i ławki były tymczasowe. Jako ozdoba

⁴⁶ S. Litak, *Parafie...*, s. 114-115.

określona została jedynie ambona w Tarłowie. Jako ładne, lub odpowiednie ambo-ny w czterech parafiach (26,65%), pozostałe określono jako brzydkie.

Od XVI wieku zaczęto wprowadzać do kościołów konfesjonały⁴⁷. W XVIII wieku stanowiły one również wyposażenie kościołów wiejskich. Ich ilość bywała jednak różna. Wizytator wymienia konfesjonały jedynie w sześciu parafiach dekanatu, czyli w 40%. W Tarłowie konfesjonał był w każdej kaplicy. Opisując chór pisał o rodzaju organów oraz ile zawierają głosów⁴⁸. Protokół zawiera opis wnętrza, ale wizytujący często ocenia wartość estetyczną zarówno konstrukcji, poszczególnych przedmiotów, jak i malowideł znajdujących się wewnątrz kościoła. Zwraca uwagę na obrazy dwunastu apostołów w Trójcy, wskazuje, że są one dawne i malowane przez znakomitego mistrza i zaleca ich konserwację. Jest to ciekawy przekaz dla historii sztuki mówiący o wartości artystycznej nieistniejących już na ogół obiektów.

Tabela 5
Wnętrza kościołów w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Wygląd wewnętrzny kościoła
Tarłów	Podłoga w nawie głównej z desek dębowych, w prezbiterium kamienna. Sufit mocny, lecz w niektórych miejscach są ślady przecieków. Okna wszystkie całe. Ambona ozdobna. Chór murowany z balustradami, organy stałe jedenastogłosowe. W prezbiterium stalle. Na kościele ławki, konfesjonał w każdej kaplicy.
Filia Zemborzyn	Brak opisu
Filia Słupia	Posadzka z desek, lecz nie pokrywa całości. Okna odnowione, chór i ambona bez wartości artystycznej (vulgaris). Organy ośmiogłosowe.
Gliniany	Podłoga drewniana. Chór prosty z organami ośmiogłosowymi. Ambona nowa, wygodna, ławki brzydkie, konfesjonał stary, okna całe.
Ożarów	Posadzka kamienna nierówna i niecała. Sufit drewniany, beczkowy, stary, malowany. Podobnie chór, na którym organy sześciogłosowe. Ławki stare, zniszczone, ławki w prezbiterium brzydkie. Konfesjonały dwa stare, ambona prosta, stara, okna powybijane.
Janików	Podłoga ceglana. Sufit drewniany, niemalowany. Okna stare, pełne dziur. Ambona brzydka, chór brzydko pomalowany. Organ skrzyniowe o pięciu głosach.
Lasocin	Podłoga kamienna, sufit z desek, Chór proporcjonalny z organami o dziewięciu głosach. Okna całe, ambona brzydka, ławki proste, konfesjonał jeden.

⁴⁷ B. Nadolski, *Liturgika*, t. 3, Poznań 1992, s. 113.

⁴⁸ Dane te przytacza B. Kumor, dz. cyt., s. 552-554. Nie zawsze są one zgodne z zapisami niniejszej wizytacji. Przy opisie parafii Gliniany ks. Kumor pisze np., że organy są „złe”, w wizytacji bpa Załuskiego napisane jest, że są to ośmiogłosowe. Podobne różnice są także przy opisie parafii Ożarów, Lasocin, gdzie autor pisze o organach 6 głosowych, a wizytator 9 głosowych. Autor nie podaje w ogóle parafii Janików.

Zawichost	Podłoga kamienna, niezbyt dobrze dopasowana, sufit sklepiony, okna całe, chór prosty z organami skrzyniowymi, ławki proste, tymczasowo umieszczone.
Trójca	Posadzka kamienna, sufit drewniany dobrze pomalowany, ambona proporcjonalna. Chór odpowiedni z organami stałymi o ośmiu głosach. Ściany malowane z obrazami dwunastu apostołów, dawnymi, ale znakomitego mistrza. Zaleca się ich konserwację.
Czyżów	Podłoga w całym kościele dębowa, nierównomiernie ułożona. Strop prezbiterium sklepiony, w nawie głównej z desek, beczkowy. Chór muzyczny nowy, piękny z małymi organami. Ławki nieliczne, tymczasowe. Wydaje się, że prosty lud ich nie potrzebuje. Ambona ładna małe stalle w prezbiterium. Konfesjonał jeden
Góry	Podłoga z prostego kamienia, sklepienie mocne, Chór brzydki z organami o ośmiu głosach. Ambona i ławki brzydkie, okna powybijane.
Łukawa	Brak opisu
Jankowice	Podłoga z kamienia ciętego, sufit malowany z desek, ściany malowane, okna całe. Chór odpowiedni, organy stałe, osiem głosów. Ambona odpowiednia, stalle, siedzenie, kilka konfesjonałów.
Sobótka	Podłoga drewniana, niekompletna, sufit stary z desek, okna powybijane, ambona brzydka, chór brzydki z małymi rozstrojonymi organami, ławki nowe.
Przybysławice	Podłoga kamienna sufit beczkowy z desek, pomalowany wraz ze ścianami okna całe, ambona odpowiednia, chór piękny z organami skrzyniowymi o pięciu głosach. Ławki w dobrym stanie, konfesjonał jeden.

Ołtarze

Są one najważniejszym elementem stałego wyposażenia każdego kościoła, koniecznym, by w świątyni mogła być sprawowana Msza św.⁴⁹. W początkach chrześcijaństwa rolę tę pełnił zwykły stół, na wzór tego, który był w użyciu w czasie Ostatniej Wieczerzy⁵⁰. Rozwój kultu męczenników spowodował, że mszę św. sprawowano na ich grobach, a rolę mensy spełniał sarkofag. Od IV wieku ołtarz posiadał relikwie świętych zamknięte w portatylu. Wtedy to w świątyniach pojawiły się ołtarze stałe⁵¹. Ołtarz znajdował się w przedniej części świątyni i do wieku XIII był zazwyczaj jeden. Dopiero rozwój fundacji ołtarzowych spowodował, że od XIV wieku, w świątyniach pojawia się więcej ołtarzy. W XVI wieku kościoły z jednym ołtarzem należały do rzadkości⁵². Choć po soborze trydenckim starano się ograniczyć liczbę ołtarzy, to usiłowania te nie przyniosły pozytywnego skutku i jedynie w kaplicach prywatnych był jeden ołtarz. Ołtarzami opiekowały się nie-

⁴⁹ Zob. J. Danilewicz, *Kościół i jego wnętrze w świetle przepisów prawno-liturgicznych*, Kielce 1948, s. 47.

⁵⁰ B. Nadolski, *Liturgika fundamentalna*, t. 4, Poznań 1989, s. 149.

⁵¹ S. Olczak, D. Olszewski, *Parafia Skalbierz, zarys dziejów*, Kielce 2000, s. 71.

⁵² D. Olszewski, E. Wiśniowski, dz. cyt., s. 60.

kiedy bractwa, lub cechy⁵³. Szkoda, że wizytator nie podał, z jakiego materiału zbudowane zostały ołtarze w poszczególnych kościołach. Mogły one być przecież murowane, drewniane, lub powstałe z połączenia tych materiałów. Domniemywać należy, że nie wszystkie były drewniane⁵⁴. Zwrócił on natomiast uwagę na ilość ołtarzy. Nie podaje przy tym stanu ołtarza będącego w budowie kościoła w Łukawie. W kościele w Tarłowie znajdowało się aż osiem ołtarzy. Cztery świątynie (26,6%) miały po 5 ołtarzy, pięć (33,3%) po cztery ołtarze i w czterech kościołach (26,6%) były po trzy ołtarze. Łącznie było więc 60 ołtarzy, czyli na jedną świątynię przypadało średnio po cztery⁵⁵, z tego aż 24 ołtarze były jeszcze niekonsekwrowane, chociaż w każdej świątyni był przynajmniej jeden konsekrowany. Wizytator ma wątpliwości, co do konsekracji niektórych ołtarzy w Ożarowie i Jankowicach. Tylko jeden ołtarz – św. Jana Nepomucena w Czyżowie był pod opieką bractwa. Jako artystyczne ocenione zostały ołtarze główne w Tarłowie, Glinianach, Czyżowie i Przybysławicach. W ołtarzu głównym w Zawichoście znajdował się obraz Matki Bożej, który uważany był za słynący łaskami. Wizytator podaje także patronów poszczególnych ołtarzy, ich usytuowanie w świątyni, stan, a nawet pisze, czy jego zdaniem są one potrzebne. Krytycznie wyraża się o aż pięciu ołtarzach w Ożarowie, gdyż ich tak duża ilość spowodowała ciasnotę. Wizytujący zaznacza także, jaki wystrój mają poszczególne ołtarze, oraz ocenia, jakość tego wystroju.

Tabela 6
Ołtarze w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Ołtarze
Tarłów	Osiem. Główny złożony, malowany, konsekrowany. Drugi w kaplicy biczowania. Trzeci w kaplicy modlitwy w Ogrójcu. Czwarty Wniebowzięcia N.M. P. Piąty Aniołów Stróżów. Szósty zwiastowania N M P, siódmy Niepokalanego poczęcia N M P w drugiej kaplicy. Są one malowane i konsekrowane. Ósmy świętej Anny jeszcze niekonsekrowany.
Filia Zemborzyn	Trzy stare, jeden z nich ma mensę konsekrowaną.
Filia Słupia	Trzy, dawno zbudowane. Mensa głównego konsekrowana.
Gliniany	Cztery, jeden główny o wyglądzie okazałym, jednak jeszcze niepozłocony, ani nie pomalowany, mensa konsekrowana. Dwa poboczne o ładnym wyglądzie, pozłacane, malowane, mensy konsekrowane. Czwarty przerzucony do zakrystii, nowy, częściowo pozłacany i pomalowany.
Ożarów	Pięć, chociaż potrzebne trzy. Jeden główny, stary, mensa konsekrowana, i dwa w nawie głównej, jeden Najświętszej Marii Panny, drugi św. Antoniego Padewskiego, nie wiadomo, czy konsekrowane. Nadto dwa inne po boku ołtarza głównego nieproporcjonalne i niepotrzebne, gdyż powodują ciasnotę.
Janików	Cztery. Główny tytułarny (św. Anny) z pięknym obrazem, ale stary o wyglądzie brzydkim, z mensą konsekrowaną. Dwa przy ścianach to znaczy Najświętszej Marii Panny, i św. Antoniego z Padwy. Są stare, brzydkie mensy niekonsekrowane. Czwarty dodatkowy nieprzystosowany, św. Walentego.

⁵³ S. Litak, *Parafie...*, s. 117-118.

⁵⁴ Por. S. Olczak, *Kościoły parafialne w archidiecezji wrocławskiej XVI-XVIII w.*, Lublin 2004, ss. 152-155.

⁵⁵ To więcej niż np. w archidiecezji wrocławskiej. Zob. S. Olczak, dz. cyt., s. 151.

Lasocin	Trzy. Główny tytularny (św. Michała Archanioła) z mensą konsekrowaną, nowo zbudowany, jeszcze niepomalowany. Drugi Aniołów Stróżów trzeci dawny Najświętszej Marii Panny z mensą niekonsekrowaną. Przy ołtarzu głównym dwa czasowo dostawione.
Zawichost	Pięć, z mensami konsekrowanymi. Jedynie główny ma dawną budowę z obrazem NMP, który lud uważa za łaskami słynący, tymczasowo umieszczony. Drugi pod wezwaniem św. Anny. Trzeci św. Barbary dziewicy i męczennicy. Czwarty ku czci patronów Królestw Polskiego, piąty Jana i Pawła męczenników.
Trójca	Trzy. Główny dawnej budowy, lecz z odnowionym malowidłem i złocieniem. Drugi Najświętszej Marii Panny, trzeci św. Wojciecha. Mensy konsekrowane przez Mikołaja Oborskiego, sufragana krakowskiego. Dwa inne z mensami tymczasowymi.
Czyżów	Pięć. Główny o budowie artystycznej, ozdobiony malowidłami i złocony, z mensą konsekrowaną. Drugi św. Antoniego z Padwy, Trzeci św. Stanisława biskupa i męczennika, są one w pobliżu i również są złoczone i malowane. czwarty św. Marii Większej, w kaplicy, również o pięknym wyglądzie, i złocony. Piąty. św. Jana Nepomucena średnio artystyczny, jeszcze niezłocony, przy którym istnieje bractwo. Mensy tych czterech nie są konsekrowane.
Góry	Pięć: główny nowo zbudowany mało artystyczny, malowany, mensa konsekrowana. Dwa inne w kaplicach o podobnej budowie tytuł: Matki Bożej Bolesnej i św. Józefa z mensami konsekrowanymi. Dwa dalsze boczne mensy niekonsekrowane.
Łukawa	Brak danych
Jankowice	Cztery. Główny tytularny, św. Tomasza Becketa, dawniejszej budowy, z nowszym wystrojem. Drugi Matki Bożej Większej, Trzeci św. Anny, czwarty św. Józefa. Odpowiednio zbudowane. Są wątpliwości, co do konsekracji mens. Jedynie czytelne znaki konsekracji widoczne są na drugim i trzecim.
Sobótka	Trzy, stare, zdeformowane, mensy niekonsekrowane.
Przybyśławice	Cztery. Główny tytularny (św. Stanisława biskupa i męczennika).i trzy boczne, ładnie pomalowane z wyjątkiem jednego. Mensę konsekrowaną ma tylko jeden.

Najświętszy Sakrament

Zwyczaj przechowywania Najświętszego Sakramentu sięga epoki patrystycznej. W czasach prześladowań przechowywany był w domach osób prywatnych. Święte postacie przechowywano w specjalnych szkatułkach. Od IV wieku pojawiają się zakazy przechowywania Eucharystii w domach osób świeckich. Jako właściwe miejsce przechowywania pojawiło się wtedy *sacrarium*, czyli święta przestrzeń. Od IX wieku Najświętszy Sakrament przechowywano już na mensie ołtarzowej. Od tego czasu pojawiły się tabernakula, najpierw wiszące nad mensą ołtarzową, a później ściennie. Od XVI wieku tabernakulum jest ściśle związane z ołtarzem⁵⁶. Mieściło się ono zazwyczaj z boku ołtarza, lub w wykutej w murze wnęcie. Od Soboru Trydenckiego Eucharystię zaczęto przechowywać w ołtarzu głównym⁵⁷.

⁵⁶ Zob. B. Nadolski, dz. cyt., t. 4, s. 276-284.

⁵⁷ D. Olszewski, E. Wiśniowski, dz. cyt., s. 65.

Wizytator dekanatu zawichojskiego, jak i inni wizytujący kościoły, zwraca baczną uwagę na miejsce przechowywania Najświętszego Sakramentu, na stan cyborium, na naczynia, w których się znajduje⁵⁸. Często, chociaż nie przy wszystkich parafiach, oceniał stan zamknięcia tabernakulum. Być może czynił to ze względu na kradzież, która miała miejsce w Czyżowie, kiedy to ukradziono puszkę do przechowywania Eucharystii. Należy stwierdzić, że tabernakula były we wszystkich parafiach. Najświętszy Sakrament przechowywany był w większości kościołów w naczyniach srebrnych połączonych (66,7 %). W czterech (26,6%) była to puszka srebrna. Jedynie w Czyżowie była to puszka cynowa, gdyż srebrną ukradziono. Z dokumentu wizytacji dowiadujemy się także, jaki był stan naczyń, w którym Eucharystię zanoszono do chorych. Również naczynia do zanoszenia Ciała Chrystusa do chorych były godne. W dziesięciu kościołach (66,7 %) było to naczynie srebrne. Przed cyborium paliła się lampka, ale nie wszędzie, chociaż były przepisy kościelne regulujące tę sprawę. Wizytator wymienia jedynie cztery kościoły (26,6%), w których płonie lampka a i tam nie zawsze.

Ważną rolę w pobożności stanowiło wystawienie Najświętszego Sakramentu i jego adoracja. Wizytujący notował, kiedy ono odbywa się, i czy jest na to zgoda władz kościelnych. Niemal wszędzie, z wyjątkiem kościoła filialnego w Zemborzynie, wystawienie odbywało się w święto tytularne. W sześciu wypadkach (40%) wystawienie miało miejsce w rocznicę poświęcenia kościoła. Innymi okazjami były: pierwsza niedziela miesiąca, święta brackie, święta maryjne, nabożeństwa pasyjne, lub dni szczególnie czczonych świętych. Z dokumentu wynika, że ta forma pobożności była żywa na terenie dekanatu zawichojskiego.

Tabela 7

Przechowywanie Najświętszego Sakramentu w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Przechowywanie Najświętszego Sakramentu
Tarłów	Przechowywany w ołtarzu głównym w cyborium złożonym. Lampka świeci się ciągle. Do chorych noszony jest w srebrnym naczyniu. Wystawienie w święto tytularne, w dniu świętej Anny, w pierwsze niedziele miesiąca.
Filia Zemborzyn	Przechowywany na ołtarzu głównym w cyborium drewnianym, dawnym, w puszcze srebrnej za zamknięciem.
Filia Słupia	Przechowywany na mensie ołtarza głównego w srebrnej puszcze.
Gliniany	Przechowywany w cyborium drewnianym, odpowiednio zbudowanym na głównym ołtarzu w puszcze małej srebrnej. Lampka nie świeci się ciągle. Do chorych zanoszony w małej srebrnej puszcze z zamknięciem. Wystawienie a święto tytularne i w dzień rocznicy konsekracji świątyni.
Ożarów	Przechowywany nad ołtarzem głównym w starym cyborium, w puszcze srebrnej, wewnątrz połączanej. Lampka rzadko się świeci. Do chorych zanoszony w oddzielnym naczyniu. Wystawienie w święto tytularne, w rocznicę poświęcenia kościoła i w święta maryjne.
Janików	Przechowywany nad ołtarzem głównym w starym cyborium w puszcze srebrnej w środku połączanej. Do chorych zanoszony jest w naczyniu srebrnym, okrągłym. Wystawienie w święto tytularne, za pozwoleniem.

⁵⁸ S. Olczak, dz. cyt., s. 156.

Lasocin	Umieszczony na ołtarzu głównym w cyborium nowym, niemalowanym w puszcze srebrnej wewnątrz złoconej. Do chorych zanoszony w naczyniu srebrnym z pateną. Wystawienie za pozwoleniem w święto tytułarne, świętych Aniołów, w niedzielę rocznicy poświęcenia.
Zawichost	Przechowywany nad ołtarzem głównym w „starożytnym” cyborium, w puszcze srebrnej pozłacanej. Do chorych zanoszony w odpowiednim naczyniu srebrnym, Wystawienie we Wniebowzięcie NMP, rocznicę poświęcenia kościoła, święto św. Anny.
Trójca	Przechowywany nad głównym ołtarzem w odpowiednim cyborium drewnianym, dobrze zabezpieczonym, z płonącą lampką, przechowywany w puszcze srebrnej wewnątrz złoconej. Do chorych zanoszony w mniejszym naczyniu srebrnym, a także w innym z pateną. Wystawienie w święto Trójcy Świętej i w cztery święta według przywilejów Bractwa, za zgodą ordynariusza.
Czyżów	Przechowywany nad ołtarzem głównym w bardzo pięknym, złoconym drewnianym cyborium, ale w puszcze cynowej, gdyż srebrna została zrabowana. Do chorych zanoszony w srebrnej patenie z zamknięciem. Wystawienie w święto tytułarne, rocznicę konsekracji kościoła, święto Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, Jana Nepomucena, i cztery niedziele zgodnie z przyznanymi odpustami.
Góry	Przechowywany w ołtarzu głównym, w cyborium malowanym, ale nieforemnym, zbyt dużym. W puszcze srebrnej wewnątrz złoconej. Do chorych zanoszone w małym srebrnym naczyniu. Wystawienie w święto tytułarne i Matki Bożej Bolesnej.
Łukawa	Przechowywany w niewielkiej puszcze srebrnej.
Jankowice	Przechowywany na ołtarzu głównym w cyborium drewnianym pozłacanym, w puszcze srebrnej pozłacanej. Do chorych zanoszone w naczyniu godnym, srebrnym. Wystawienie w święto tytułarne, św. Józefa, dni kwartalne, w czasie nabożeństw pasyjnych w niedziele wielkiego postu za pozwoleniem.
Sobótka	Przechowywany w puszcze srebrnej złoconej. Cyborium dobrze zamknięte. Do chorych zanoszony w małym srebrnym naczynku. Wystawienie w święto tytułarne i św. Anny.
Przybyśławice	Przechowywany w ołtarzu głównym, w cyborium złoconym, zamkniętym, w puszcze srebrnej złoconej. Do chorych zanoszony w ładnym srebrnym naczyniu. Wystawiany w święto tytułarne, Przemienia Pańskiego i dni kwartalne za zgodą ordynariusza.

Oleje święte

Wizytator zwracał uwagę nie tylko na godne przechowywanie Najświętszego Sakramentu. Jego troską było także to, jak przechowywane są oleje święte. Używano je podczas sprawowania liturgii sakramentów chrztu, bierzmowania, ostatniego namaszczenia⁵⁹. Wyróżnia się olej krzyżma, katechumenów i chorych⁶⁰. Szczególnie ważny był olej chorych używany do ostatniego namaszczenia. Namaszczenie tym olejem łączono z przyjęciem wiatyku⁶¹. Z dokumentu dowiadujemy się, że oleje święte były przechowywane na ogół w godnym miejscu. W czterech przypadkach (26,6%) umieszczone były przy ołtarzu głównym, w siedmiu

⁵⁹ B. Nadolski, dz. cyt., t. 1, s. 133.

⁶⁰ Cz. Krakowiak, *Oleje święte*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, szp. 500-501.

⁶¹ D. Olszewski, E. Wiśniowski, dz. cyt., s. 84.

świątyniach (46,6%) znajdowały się w szafkach wiszących przy ścianach bocznych, zawsze pod zamknięciem w naczyniach oddzielnych dla każdego z nich. O kościołach filialnych wizytujący zaznaczył, że oleje święte są tam należycie przechowywane. W dwu kościołach (13,3%) przechowywane były w naczyniach srebrnych, w pozostałych w cynowych. Troska, jaką otaczano olej chorych, świadczy o tym, że starano się udzielać ostatniego namaszczenia.

Tabela 8

Przechowywanie olejów świętych w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Przechowywanie olejów świętych
Tarłów	Przechowywane w potrójnym zamknięciu w szafce przy ołtarzu głównym w naczyniach cynowych.
Filia Zemborzyn	Należycie przechowywane.
Filia Słupia	Godnie przechowywane.
Gliniany	Przechowywane w szafce przytwierdzonej do ściany w naczyniach cynowych, w sposób odpowiedni.
Ożarów	Przechowywane w drewnianej szafce przy ołtarzu głównym w naczyniach cynowych. Oddzielnie dla oleju do namaszczenia chorych.
Janików	Przechowywane na boku ołtarza głównego zamknięte w szafce w naczyniach cynowych. Oddzielnie olej chorych.
Lasocin	Przechowywane nad ołtarzem głównym, dobrze zamknięte w szafce, w naczyniach cynowych. Oddzielnie olej chorych.
Zawichost	Przechowywane w szafce zawieszanej na ścianie w naczyniach cynowych.
Trójca	Przechowywane czysto i bezpiecznie w szafce zawieszanej przy ścianie, w naczyniach cynowych.
Czyżów	W szafce zawieszanej przy ścianie w naczyniach srebrnych.
Góry	Przechowywane z szafce brzydkiej w pobliżu chrzcielnicy w kaplicy w naczyniach cynowych.
Łukawa	Przechowywane w naczyniu cynowym.
Jankowice	Przechowywane na boku kościoła w naczyniach srebrnych, pod zamknięciem.
Sobótka	Przechowywane w szafce przy ścianie w naczyniach cynowych.
Przybyśławice	Przechowywane w prostej szafce na boku. W naczyniach cynowych

Chrzcielnica

Chrzcielnica to zbiornik na wodę chrzcielną umieszczony w kościele lub kaplicy. Po wprowadzeniu chrztu przez polanie wodą przejęła ona funkcje basenu chrzcielnego. Obok ołtarza i ambony stanowi ona istotny element wyposażenia kościoła parafialnego. Od starożytności lub w okresie wczesnego średniowiecza, wchodziły w skład niezbędnego wyposażenia każdego kościoła parafialnego⁶². Bywały one kamienne, brązowe lub drewniane. Od XII wieku chrzcielnice m. in. na terenie Polski składały się z trzech części: czaszy, czyli zbiornika na wodę, trzonu, oraz bazy. Od góry zamykała ją pokrywa, na ogół z tego samego materiału,

⁶² S. Litak, *Parafie...*, s. 116.

co i chrzcielnica⁶³. Z dokumentu wizytacyjnego wynika, że w dekanacie zawichojskim chrzcielnice znajdowały się na ogół na boku kościoła. Były drewniane, ale i kamienne. Z dokumentu wizytacyjnego wynika, że w ośmiu kościołach (57,3 %) były to chrzcielnice kamienne. Naczynie na wodę do chrztu było miedziane, niekiedy pobielane. Wizytator oceniał czasem również wartość artystyczną chrzcielnicy.

Tabela 9
Chrzcielnice w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Chrzcielnica
Tarłów	Przeniesiona do kaplicy obok prezbiterium, kamienna, zamknięta.
Filia Zemborzyn	Dawna
Filia Słupia	Stara, woda święcona w cynowym kociołku.
Gliniany	Nowa, kamienna, z baldachimem, woda chrzcielna w kociołku miedzianym.
Ożarów	Położona z boku przy wejściu bocznym, stara. Woda w naczyniu mosiężnym.
Janików	Na boku, przy wejściu do prezbiterium, wykute w kamieniu, dobrze zamknięte, w środku naczynie miedziane, pobielane, na wodę.
Lasocin	Kamienna z drewnianym przykryciem. Woda przechowywana naczyniu miedzianym pobielanym.
Zawichost	Przy boku w prezbiterium, kamienna, woda w naczyniu miedzianym.
Trójca	Drewniana, odpowiednia, z naczyniem miedzianym na wodę chrzcielną.
Czyżów	Kamienna według starodawnego (antiquioris) wzoru naczynie miedziane pobielane, dobrze zamknięta.
Góry	Kamienna prosta z zamknięciem. Woda w naczyniu miedzianym pobielanym.
Łukawa	Stara woda do chrztu w naczyniu miedzianym słabo pobielanym.
Jankowice	Na boku kościoła, kamienna, odpowiedniej budowy, naczynie miedziane pobielane
Sobótka	Na boku kościoła prostej budowy. Woda w kociołku miedzianym.
Przybysławice	Umieszczona na boku, budowy dosyć ładnej w naczyniem miedzianym pobielanym.

Relikwie

Wizytator nie odnotowuje wielu przypadków posiadania relikwii przez parafie dekanatu zawichojskiego. Godne uwagi jest jednak to, co zapisał o parafii Tarłów, że znajduje się tam głowa świętego Klemensa męczennika, nie papieża, w złoczonej szkatule z dokumentami autentyczności. Podobnie przy opisie parafii w Trójcy wizytator zaznaczył, że znajduje się tam część drzewa krzyża świętego w krzyżu kryształowym, a także kości świętych: Bartłomieja apostoła, Bernarda wyznawcy, Telesfora męczennika, Antoniego, a także z habitu św. Małgorzaty z Krotony, świętych Seweryna i Felicissimusa. Dokumenty autentyczności i zezwolenie zostały okazane. Podobnie w parafii Czyżów znajdowały się części świętych męczenników Fausta, Wiktoryna i Seweryny, autentyczne, zamknięte w urnach drewnianych, połączanych. O dokumentach autentyczności nie ma jednak wzmianki.

⁶³ P. Gajda, J. Kuczyńska, J. Wzorek, *Chrzcielnica*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1985, szp. 347-352; S. Olczak, D. Olszewski, dz. cyt., s. 58.

Ponadto relikwiarze były w parafiach: Gliniany, Ożarów, Janików. Wizytator nie zaznaczył jednak, jakie relikwie zawierały. Z powyższego wynika, że ta forma kultu świętych, jaką jest cześć relikwii nie była mocno rozwinięta w parafiach dekanatu zawichojskiego. Być może wpływ miała na ten stan rzeczy reformacja, która zwalczała kult świętych i tym samym relikwie.

Przedmioty ze srebra i inne wota

Akta wizytacji zawierają także inwentarz naczyń liturgicznych i sprzętów kościelnych. Od wczesnego średniowiecza ustawodawstwo kościelne regulowało cel, formę, sposób użycia, a także jakość naczyń liturgicznych. Podstawowe naczynia, czyli kielichy, puszki do przechowywania Najświętszego Sakramentu, monstrancje musiały być wykonane z materiału szlachetnego. Dopuszczane były naczynia z cyny, brązu, miedzi, ale pozłacane⁶⁴. Oprócz naczyń do sprawowania liturgii potrzebny był także inny sprzęt liturgiczny, niekoniecznie już z materiału szlachetnego. Wizytator podzielił naczynia liturgiczne i przedmioty znajdujące się w kościele na dwie grupy: na te, które mają wysoką wartość ze względu na materiał, z którego są wykonane, w tym wypadku srebro i na wykonane z materiałów mniej cennych.

Na pierwszym miejscu wylicza on rzeczy cenne, nazywając je *argenteria* lub *in argento*. Rzeczy złotych nie odnotował, natomiast w każdym kościele znajdowało się mniej lub więcej rzeczy srebrnych. Do nich wizytator zaliczał także sznury koralów wiszących, jako wota ołtarzowe. Na pierwszym miejscu wizytator wylicza monstrancję, której użycie wiązało się z kultem Eucharystii rozbudowanym w wieku XIII i XIV. Monstrancja składa się z podstawy i części głównej, w której umieszcza się za szkłem hostię. Wykonywano ją z cennego materiału, a jej kształt przybierał formę zależną do stylu danej epoki⁶⁵. W dekanacie zawichojskim monstrancje znajdowały się we wszystkich kościołach⁶⁶. Prawie zawsze były one srebrne w całości, lub przynajmniej ich istotne części były z tego metalu. Autor wizytacji opisuje krótko kształty niektórych z nich. I tak w Tarłowie monstrancja miała kształt słońca i była złożona, w Słupi monstrancję wykonano z białej blachy z melchizedekiem srebrnym, złożonym, w Ożarowie niewielka monstrancja miała kształt pacyfikału, gdańskiej roboty, częściowo złożona, w Zawichoście srebrna, promienista z gromami winnymi, złożona, w Trójcy srebrna, złożona w promienie i grona winne, w Jankowicach w kształcie słońca i winorośli, duża, w Sobótce mająca formę pacyfikału. Taka troska o monstrancje świadczyła o żywym kulcie eucharystycznym.

Oprócz monstrancji we wszystkich kościołach znajdowały się srebrne kielichy do odprawiania mszy św. Prawie zawsze były one złożone, z patenami. Jedynie

⁶⁴ S. Litak, *Parafie...*, s. 116-117.

⁶⁵ Cz. Krakowiak, *Monstrancja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009, szp. 188-189.

⁶⁶ Dane w wizytacji znacznie różnią się od przytoczonych przez B. Kumora, dz. cyt., s. 588-589. Autor ten podaje między innymi, że w roku 1782 w Jankowicach było 6 monstrancji, a w Tarłowie 5.

w dwu kościołach filialnych znajdował się tylko jeden kielich, w pozostałych było ich więcej. Łącznie w dekanacie używano 53 kielichów. Srebrne i pozłacane były na ogół także puszkki do przechowywania Najświętszego Sakramentu. Te znajdowały się w dziewięciu parafiach (60%). Jedynie w parafii Gliniany były dwie srebrne puszkki, w pozostałych jedna, lub z innego materiału niż srebro. Srebrnego krzyża nie posiadała jedynie parafia Góry. W siedmiu parafiach, czyli w prawie połowie, znajdowały się srebrne trybularze. Lichtarze ze srebra odnotowano jedynie w Tarłowie i było ich tam aż 10. Na uwagę zasługuje także znajdujący się w Trójcy pacyfikał z relikwią drzewa krzyża świętego. W dziewięciu parafiach (60%) były w użyciu srebrne, a niekiedy pozłacane naczynia, w których zanoszono wiatyk chorym, a także naczynia na oleje święte, zwłaszcza olej do namaszczenia chorych. Najliczniejszymi rzeczami cennymi były jednak wota i ozdoby czy to ołtarzy, czy obrazów świętych. Wizytator niekiedy opisuje je dokładniej. Przy opisie kościoła w Tarłowie zaznacza: *Srebrna korona na głowie Pana Jezusa, wota srebrne na ołtarzu zwiastowania w liczbie 23, na innych ołtarzach 8, srebrne promienie na głowie św. Gabriela*⁶⁷, a w Ożarowie: *wota srebrne – 10, infuła i pastorał srebrny w ołtarzu głównym. Promienie i berło przy ołtarzu Najświętszej Marii Panny i promienie u św. Antoniego. Korali sznurów 15, bursztynowych*⁶⁸. Opisując kościół w Trójcy stwierdza: *srebrne promienie na obrazie Trójcy Św. i korpus Ducha Św., srebrne promienie na obrazach świętych: Józefa, Piotra, Franciszka Ksawerego*⁶⁹. Przy kościele w Górach zaznacza: *Na głowie św. Wita krąg srebrny i promienie. Na ołtarzu Matki Bożej korona srebrna i druga pozłocista. Wotów 2, korali trzy sznury*⁷⁰. W Przybysławicach: *Promienie na obrazie Przemienienia Pańskiego i obrazie w ołtarzu Matki Bożej, 3 wota srebrne*⁷¹. Zarówno cenne i liczne wota, których brak jedynie w trzech parafiach, jak i wystrój obrazów świętych i ołtarzy im poświęconych daje świadectwo o żywym kulcie świętych w omawianych parafiach.

Tablica 10

Rzeczy cenne na wyposażeniu kościoła w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

L.p.	Parafia	Monstrancja	Kielichy	Puszkki	Krzyże	Trybularz	Wota	Ozdoby ołtarza	Ozdoby obrazów	Lichtarze	Tablice	Ampulki	Lampy	Naczynie do chorych
1	Tarłów	1	7	1	3	1	31	-	2	10	2	4	3	-
2	Zemborzyn	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Słupia	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
4	Gliniany	1	3	2	1	-	16	1	-	-	-	-	-	-

⁶⁷ AVCap. k. 34.

⁶⁸ AVCap. k. 58.

⁶⁹ AVCap. k. 60.

⁷⁰ AVCap. k. 65.

⁷¹ AVCap. k. 74.

5	Ożarów	1	2	1	1	-	28	2	3	-	-	-	-	1
6	Janików	1	2	1	1	-	4	-	-	-	-	-	-	1
7	Lasocin	1	3	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	1
8	Zawichost	1	3	1	1	1	14	-	3	-	-	2	-	-
9	Trójca	1	2	1	2	1	3	-	5	-	-	2	-	2
10	Czyżów	1	2	-	2	1	10	-	4	-	1	-	2	1
11	Góry	1	4	1	-	1	5	1	1	-	-	-	-	1
12	Łukawa	1	3	-	1	-	2	-	1	-	-	-	-	1
13	Jankowice	1	5	1	1	1	6	-	5	-	7	2	3	1
14	Sobótka	1	3	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-
15	Przybyślawice	1	2	-	2	-	4	-	3	-	-	-	-	-

Inne przedmioty będące na wyposażeniu kościoła

Protokół wizytacyjny drobiazgowo wymienia także inne przedmioty liturgiczne, które, chociaż nie wykonane ze srebra, były jednak nieodzowne do sprawowania kultu. Wino, na przykład, aby nie uległo zepsuciu, według zaleceń władzy, należało przechowywać w naczyniach cynowych, lub ołowianych⁷². Wizytator podaje spis takich przedmiotów. Przedmioty te nie były wykonane z srebra i dlatego nie zostały zaliczone do rzeczy cennych. Szkoda, że wizytujący nie był konsekwentny w opisie tego rodzaju wyposażenia. Przy czterech kościołach (26,65%) zupełnie nie daje żadnej adnotacji, chociaż niemożliwe, by takich przedmiotów nie było, w innych natomiast wciąga w spis dzwony w dzwonnicy i organy, a nawet wystrój grobu na wielki piątek. Taki niekompletny wykaz nie pozwala poznać w pełni wyposażenia dekanatu w sprzęt liturgiczny. Jednak zestawiając ilość naczyń liturgicznych w dekanacie zawichojskim z innymi dekanatami, należy stwierdzić, że była ona porównywalna⁷³.

Tablica 11

Inne przedmioty na wyposażeniu kościołów w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Przedmioty na wyposażeniu kościoła
Tarłów	Lichtarzy cynowych 10, krzyż cynowy, lawaterz ⁷⁴ cynowy z miednicą, ampułek cynowych 4, kropielnica, lustro mosiężne, wisząca lampa mosiężna, lichtarze mosiężne 2, mosiężny kociołek do poświęcenia, wanna na wodę święconą, 14 małych dzwonek.
Filia Zemborzyn	Brak adnotacji
Filia Słupia	Brak adnotacji
Gliniany	Pacyfikał cynowy z relikwiarzem srebrnym, lichtarzy cynowych 14, lampa cynowa, dzbanki na kwiaty 2, ampułki cynowe 4, misczki 2, kociołki 2 mosiężny i cynowy, Trybularz mosiężny z łódką.
Ożarów	Lichtarze cynowe 10, ampułki cynowe 3, lampka mosiężna, takież trybularz, kociołek miedziany na wodę święconą.

⁷² D. Olszewski, E. Wiśniowski, dz. cyt., s. 67

⁷³ Zob. B. Kumor, dz. cyt., ss. 586-593; dane dekanatu kazimierskiego D. Olszewski, E. Wiśniowski, dz. cyt., s. 69.

⁷⁴ Naczynie używane do obmywania rąk w czasie sprawowania Eucharystii.

Janików	Brak adnotacji
Lasocin	Pacyfikał cynowy, lichtarze cynowe 12, stołowe 2, lawaterz cynowy, lampa mosiężna, cynowy kociołek na wodę święconą, puszcza cynowa dla Najświętszego Sakramentu, kubki cynowe na sól święconą 2, miseczka cynowa, łódka cynowa na kadzidło 1, dzwonków małych 10.
Zawichost	Lichtarze cynowe 6, mosiężne 4, lampy 2, lawaterz cynowy, łódka cynowa, kociołek na wodę święconą miedziany, latarnie 2.
Trójca	Lichtarze cynowe 3, mosiężne 2 pary, drewniane malowane 12, Cynowe: lawaterz, 2 pary ampulek, lampy mosiężne 5, miedziany kociołek do poświęcenia. Chorągwi 3, dwa dywany, całun sukieny, firanek 4 pary, zasłony na wielki post 3.
Czyżów	Brak adnotacji
Góry	Lichtarze cynowe 8, stołowych 6, mosiężnych 6, lampy mosiężne 2, ampułki mosiężne 3, chorągwi 7.
Łukawa	Puszcza cynowa dla przechowywania Najświętszego Sakramentu, lichtarze cynowe 4, stołowe 4, lampa, kociołek na wodę, dzwonki małe 8, dzwony na dzwonnicy 2, trybularz mosiężny z łódką, lampy mosiężne 2, pozytyw szkatulny.
Jankowice	Lichtarzy 20, trybularz i łódka cynowe, lampy mosiężne 2, dzwonki: 7, dzbanki na kwiaty 2, obraz bracki do noszenia, chorągwi 7, saków brackich 44, grób wielkopiątkowy malowany w pięć arkad.
Sobótka	Lampa mosiężna, trybularz, kociołek na wodę święconą, łódka cynowa, lichtarze cynowe 4.
Przybysławice	Ampułki cynowe 2, trybularz mosiężny, lampa blaszana, lichtarze cynowe 6.

Szaty liturgiczne i bielizna kościelna

Bardzo ważne wyposażenie każdego kościoła stanowią szaty liturgiczne. Są one niezbędne do sprawowania liturgii. Wyróżnia się szaty liturgiczne większe jak ornat, kapa, dalmatyka oraz trzy mniejsze, jak alba, humerał, komża⁷⁵. Do liturgii potrzebna była także bielizna kościelna, czyli korporały, puryfikaterze, obrusy, ręczniki, tuwalnie i inne. Kościoły dekanatu zawichojskiego były dobrze zaopatrzone zarówno w szaty liturgiczne, nazywane przez wizytatora *apparatus*, jak i w bieliznę zwaną przez niego *blankierya*. Najwięcej miejsca poświęca wizytator opisowi ornatów. Nie tylko podaje ich liczbę, w każdym z kolorów używanych w liturgii, ale również materiał, z jakiego są wykonane, a niekiedy także elementy wystroju. Dla przykładu opisując ornaty białe w parafii Trójca wylicza: *Lamowy z kolumną niebieską w kwiaty, lamowy z kolumną czerwoną, parterowy z kolumna szytą, w zielone prążki, w kwiaty*⁷⁶. Niewątpliwie ornaty były drogie. Szyto je na ogół z materiałów sprowadzanych z zagranicy. Dlatego właśnie tyle miejsca poświęcił im wizytator⁷⁷. Podane liczby wskazują, że kościoły dekanatu zawichoj-

⁷⁵ Zob. *Szaty liturgiczne*, w: *Leksykon liturgii*, opr. B. Nadolski, Poznań, 2006, s. 1505-1507.

⁷⁶ AVCap. 45, k. 60.

⁷⁷ Opis wszystkich ornatów sporządzony przez tegoż wizytatora w parafii Gierczyce można znaleźć w artykule: M. Kozera, *Stan parafii Gierczyce w świetle wizytacji biskupa Załuskiego...*, s. 237.

skiego były dobrze zaopatrzone w ornaty⁷⁸. Nie wszędzie były kapy, a do rzadkości należały dalmatyki. Niemal w każdej parafii były także obrusy na ołtarze i to w znacznej ilości. Oczywiście były parafie bogato wyposażone, ale także i ubogie. Uwagę zwracają także antepedia, czyli ozdoby zakrywające dolną część ołtarza⁷⁹. Brak danych o dwu kościołach, ale odliczywszy ilość ołtarzy w tych świątyniach można ustalić że na jeden ołtarz wypadało średnio 2,61 tych ozdób⁸⁰. Były one niekiedy bogate i kolorowe. Opisując antepedia w Lasocinie wizytator odnotował: *skórzane 1, flanelowe 3, kramrasowe wyszywane 3, kitajkowe z białym 1, malowane na płótnie 2, kamlotowe 2, lazurowych grubrynowych 2*⁸¹. Wydaje się, że brak wzmianki o antepediach w Zemborzynie, a zwłaszcza w Przybysławicach nie wynika z ich braku, a jedynie z przeoczenia wizytatora, skoro w Przybysławicach były ładne, malowane ołtarze. Zrozumiały jest brak dalmatyk w większości parafii, gdyż jest to strój diakona⁸².

Tablica 12
Szaty liturgiczne i bielizna kościelna w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

L.p.	Parafia	Ornaty					Kapy	Dalmatyki	Tuwalnie	Antepedia	Wielony	Bursy	Palki	Korporały	Alby	Puryfikaterze	Komże	Humerały	Ręczniki	Obrusy	Pasy	
		Białe	Czerwony	Zielony	Fioletowy	Czarny																
1	Tarłów	13	10	2	3	10	6	4	9	19	27	sa	sa	29	11	34	-	9	11	28	7	
2	Zemborzyn	10					1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	sa	-
3	Słupia	8					2	-	-	3	6	6	-	11	-	-	-	11	-	5	-	
4	Gliniany	2	3	2	1	2	3	-	13	7	14	sa	sa	8	4	12	5	4	10	10	3	
5	Ożarów	7	3	2	3	3	3	-	10	6	17	6	6	13	6	30	3	-	-	38	6	
6	Janików	3	2	2	1	2	-	-	-	5	8	sa	sa	6	3	20	1	2	1	2	-	
7	Lasocin	9	5	3	3	3	-	-	15	18	16	16	16	16	8	36	15	15	13	32	-	
8	Zawichost	9	5	2	2	5	3	-	8	6	17	17	17	16	14	30	-	9	12	30	8	
9	Trójca	6	4	-	2	4	2	-	12	13	18	18	18	23	16	34	3	10	-	27	-	
10	Czyżów	11	7	4	5	5	6	-	7	13	21	21	21	-	9	-	6	20	-	23	-	
11	Góry	11	9	2	5	5	5	2	15	12	21	10	10	-	12	-	-	5	4	24	-	
12	Łukawa	6	5	1	-	-	-	-	14	18	-	9	9	20	5	50	-	6	-	-	-	
13	Jankowice	10	6	4	5	4	6	-	4	8	22	-	-	30	16	-	4	10	-	36	8	
14	Sobótka	5	2	2	2	3	3	-	11	14	-	sa	sa	9	4	9	2	sa	-	18	4	
15	Przybysławice	7	5	1	-	2	3	-	12	-	19	sa	sa	9	6	20	1	6	7	14	-	

⁷⁸ Inny obraz ukazuje praca B. Kumora, dz. cyt., s. 588-589. Z zestawień tego autora za rok 1782 wynika, że ornaty zielone, fioletowe, czarne były jedynie w parafiach Góry i Tarłów. Ornatów białych nie miała żadna parafia. Mało prawdopodobne, by za 34 lata tak radykalnie zmienił się stan posiadania kościołów, i to w czasie, gdy nie było żadnych poważniejszych kataklizmów.

⁷⁹ Ich ilość w dekanacie jest imponująca w porównaniu np. z archidiakonatem włocławski, gdzie w analogicznym okresie na jeden ołtarz wypadało 1,6. Zob. S. Olczak, dz. cyt., s. 158.

⁸⁰ Zob. *Antepedium*, w: *Leksykon liturgii*,..., s. 102-103.

⁸¹ AVCap. 45, k. 56.

⁸² Zob. *Tunika, dalmatyka*, w: *Leksykon liturgii*,..., s. 1639.

Księgi

Do należytego sprawowania liturgii i przepowiadania słowa Bożego potrzebne była księgi. Wizytator nie podał jednak wykazu ksiąg kościołów w Zemborzynie, Słupi i Górach. Przy Jankowicach wymienił jedynie ilość ksiąg liturgicznych, zaznaczając, że jest ich 50. Podobnie uczynił w Trójcy podając, że są 54 pozycje homiletyczne, lecz jeszcze nieskatalogowane. Chociaż nie mamy podanego pełnego stanu bibliotek parafialnych w dekanacie zawichojskim, to jednak z posiadanych danym można mieć przybliżony ich obraz. Podstawową księgą był oczywiście mszał. Znajdował się on w każdej parafii i często w wielu egzemplarzach. W XVIII wieku istniały także mszaliki żałobne, tzw. rekwalne, stosowane w nabożeństwach żałobnych⁸³. Z wymienionych 12 parafii w sześciu (50%) było po trzy mszały, w czterech (33,33%) po dwa, w jednej cztery i w jednej pięć mszałów. Aż dziewięć parafii (75%) posiadało także mszały rekwalne, z tego w siedmiu było po trzy. W każdym kościele była także agenda, czyli rytuał zawierający różne okolicznościowe modlitwy i błogosławieństwa⁸⁴. W dziewięciu parafiach (75%) były w dwu wersjach, tak zwanej małej i rozszerzonej. W trzech kościołach (25%) tylko jedna. W wielu parafiach znajdowały się także inne księgi liturgiczne jak gradual (9 kościołów 75%), psalterz (7 świątyń 58,1%), antyfonarz (6 kościołów 50%), procesjonał (3 parafie 25%). W każdej parafii prowadzono księgi metrykalne ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych.

W niektórych parafiach istniały dosyć pokaźne księgozbiory, głównie homiletyczne i teologiczne. Pozycje homiletyczne znajdowały się w dziewięciu kościołach (75% z wykazanych), teologiczne w czterech (33,33%), o Biblii jest mowa tylko w dwu parafiach i w tyluż można znaleźć książki o innej tematyce. Na uwagę zasługuje księgozbiór z Tarłowa. Były to książki wydawane głównie w Kolonii. Tytuły wizytator podawał niedbale, stosując znane w tamtych czasach skróty myślowe. Jednak zostały one niemal w całości zidentyfikowane. Z dokumentu wizytacyjnego widać, że stan księgozbiorów był różny. Od bardzo bogatego w Tarłowie, Trójcy i Jankowicach, poprzez średni w Czyżowie i Łukawie, do minimalnego. Jedynie w trzech kościołach (25%) stan można uznać za zadawalający. Nie odbiega on jednak rażąco od stanu księgozbiorów w bibliotekach parafialnych archidiaconatu sandomierskiego w analogicznym okresie, gdzie jedynie niektóre parafie i klasztory posiadały większe księgozbiory⁸⁵. Księgozbiór nie tylko świadczył o intelektualnym poziomie duszpasterza, ale zapewne rzutował też na treść głoszonych przez niego kazań.

⁸³ Zob. D. Olszewski, E. Wiśniowski, dz. cyt., s. 71.

⁸⁴ Zob. *Agenda w: Leksykon liturgii...*, s. 1639.

⁸⁵ Por. T. Moskał, *Biblioteki parafialne w archidiaconacie sandomierskim w XVIII w.*, Sandomierz 2005, s. 88-91.

Tabela 13
Książki w dekanacie zawichojskim w 1748 r.

Parafia	Księgozbiór
Tarłów	Mszałów 5, pogrzebowych 3, gradual, antyfonarz, dwa psalterze, agenda. Księgi kaznodziejskie: Biblia 4 egzemplarze, Cartagena ⁸⁶ , Hortus Pastorum Marchantii ⁸⁷ , Kazania Rychłowskiego ⁸⁸ w trzech tomach, Gwiazda morska Liberiusza ⁸⁹ , Lux Evangelica Engelgrave ⁹⁰ , Opus Concionum Fabri ⁹¹ , Conciones quadruplices Diez, ⁹² Sylva Christiano Politica ⁹³ , Nucleus Coppensteinij ⁹⁴ , canones et Decreta Conciliorum, Decreta concilii Oecumenici, De laudibus Joannis Sobieski ⁹⁵ , Apologia vitae perfectionis, Rosa Gallica ⁹⁶ , De antiquitate Ordinis canonico[rum] Regularium ⁹⁷ .
Filia Zemborzyn	Brak adnotacji
Filia Słupia	Brak adnotacji
Gliniany	Mszał nowy 1, stare 2, regionalne 2, agenda większa i mała, procesjonał nowy.
Ożarów	Mszały 2, agenda wielka i mała, gradual, psalterz, procesjonał.
Janików	Mszały 2 stare, pogrzebowe 2, Agenda większa i mniejsza. Postylka, gradual, antyfonarz, psalterz stare i podarte.

⁸⁶ Skrót myślowy, w którym autor mówi, o jednym z dzieł Jana de Carthageny, bernardynie, profesorze uniwersytetu w Salamance, później w Rzymie, zmarłym w 1617 r. autorze wielu dzieł apologetycznych i zbiorów kazań. Zob. M. Nowodworski, Cartagena, w: *Encyklopedia Kościelna*, t. 3, Warszawa 1874, s. 128.

⁸⁷ Mowa o dziele Jakuba Marchantiusa, *Hortus Pastorum in quo continentur omnis doctrina fidei et morum*, wydany w Kolonii w 1622 roku w języku łacińskim. Por. T. Moskał, dz. cyt., s. 490, przyp. 4.

⁸⁸ Franciszek Rychłowski, *Kazania na święta całego roku*, Kraków 1677. Por. G. Wiśniowski, *Rychłowski Rychlovius) Franciszek (1611-1673)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1988 (dalej SPTK), s. 535-537.

⁸⁹ Mowa o kazaniach maryjnych Jacka Liberiusza noszących tytuł: *Gwiazda Morzka*, (sic) wydanych w Krakowie w 1670 roku. E. Ozorowski, *Liberius (Liberius) Jacek (1599-1673)*, SPTK, t. 2, s. 524-525.

⁹⁰ Pozycja Heinricha Engelgrave, *Lux Evangelica vel velum sacrorum emblematum recognita in omnes anni dominica*, wydana w roku w Kolonii w roku 1677. Zob. T. Moskał, dz. cyt., s. 444, przyp. 4.

⁹¹ Mowa o dziele Matthiasa Fabriusa, *Concionis opus tripartitum*, wydany w Kolonii w roku 1642. Zob. T. Moskał, dz. cyt., s. 379, przyp. 13.

⁹² Philippus Diez, *Conciones quadruplices*, Venetia 1586. Zob. T. Moskał, dz. cyt., s. 265, przyp. 15.

⁹³ Nie można określić.

⁹⁴ Chodzi tu o dzieła Johanna Andreasa Coppensteina (zm. 1638), *Nucleus Coppensteinus conceptum praedicabitium In Dominica...*, Moguncja 1624.

⁹⁵ J. W. Ustrzycki, *De laudibus Joannis Sobieski*, Wenecja 1686. Zob. H. Łopaciński, *Ustrzycki Jędrzej Wincenty (1739-1783)*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 29, Warszawa 1907, s. 613-614.

⁹⁶ Nie można ustalić.

⁹⁷ Pozycji tych nie można określić.

Lasocin	Mszaly 3, pogrzebowe 3, gradual, antyfonarz, psalterz, agenda duza i mala, Biblia, komentarze sw. Augustyna.
Zawichost	Mszaly 3, pogrzebowe 2, agenda wielka i mala, gradual, postylka.
Trójca	Mszaly 3, pogrzebowe 3, agendy duza i mala, antyfonarz, psalterz postylka. W bibliotece 54 pozycje kaznodziejskie,
Czyżów ⁹⁸	Mszaly 3, pogrzebowe 3, postylki ² , agenda mala, antyfonarz, gradual, ksiegi kursowe 3, Biblia, Hortus Pastorum, Marchantiusza ⁹⁹ , Arka Testamentu, kazania Starowolskiego ¹⁰⁰ , Zlota legenda ¹⁰¹ , Kazania Nieszporowica ¹⁰² , Fabrius, Na niedziele i swieta, Konkordancja biblijna.
Góry	Brak adnotacji
Lukawa	Mszaly 3, pogrzebowe 3, agenda mala i wielka, gradual, psalterz, postylka, Biblia, kazania Rychlowskiego ¹⁰³ , kazania ksiedza Skargi ¹⁰⁴ , ksiedza Wujka ¹⁰⁵ , theologia moralis Moscensis ¹⁰⁶ .
Jankowice	Mszaly opravione w srebro 2, bez oprawy 2, pogrzebowych 3, gradual, antyfonarz, agenda wieksza i mniejsza. Ksiąg do kazań 50, jeszcze nieskatalogowane.
Sobótka	Mszaly 2, pogrzebowe 3, agenda duza i mala, antyfonarz, procesjonal, gradual, kazania Bierkowskiego na niedziele i swieta ¹⁰⁷ .
Przybyśławice	Mszaly 2, gradual, antyfonarz, psalterz, agenda, dykcjonarz.

Dokument wizytacyjny z połowy XVIII wieku ukazuje stan materialny kościołów dekanatu zawichojskiego. Pozwala on poznać zarówno świątynie w większości już nieistniejących i ich wyposażenie. Jest to przyczynek do przybliżenia czytelnikowi historii Kościoła na tym terenie. Pozwoli poznać i podziwiać wysiłek, z jakim odbudowywano zniszczone zębem czasu, lub wypadkami losowymi świątynie i wyposażać je, by służyły ludziom i chwale Boga.

⁹⁸ Księgozbiór ten został szczegółowo opracowany: T. Moskał, *Księgozbiór parafii w Czyżowie w świetle wizytacji generalnej z 1748 roku*, „Roczniki Historii Kościoła” 3 (2011), s. 89-99.

⁹⁹ Zob. przypis 79.

¹⁰⁰ Mowa o dziele Szymona Starowolskiego, wyświęconego w 1639 roku. Zob. E. Ozorowski, *Starowolski (Starovolscius) Szymon (1588-1656)*, SPTK, t. 4, s. 187-193.

¹⁰¹ Mowa o dziele Jakuba de Voragine (1238-1298), *Złota legenda*, jednej z najpopularniejszych hagiografii. Zob. J. Zbiciak, *Jakub de Voragine, Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, k. 713-714.

¹⁰² Ambroży Niesporkowicz, *Officina emblematum, quae praecipuos Virginis, et Matris Dei Mariae titulos et elogia complectuntur. Centuria I*, Wydane w Krakowie w 1691 r. Zob. J. Zbudniewek, *Niesporkowicz Ambroży Szymon (1643-1703)*, SPTK, t. 3, s. 210-212.

¹⁰³ Zob. przypis 86.

¹⁰⁴ Piotr Skarga, *Kazania o siedmiu sakramentach kościoła świętego katolickiego. Do których są przydane kazania przygodne...*, Kraków 1600. Zob. L. Grzebień, *Skarga (Pawęski, Powęski) Piotr (1536-1612)*, SPTK, t. 4, s. 84-92.

¹⁰⁵ Jakub Wujek (1541-1597) autor m.in. *Postylli*. Zob. H. E. Wyczawski, *Wujek (Vangrowecz, Vangrovicius, Wuiucus, Wuykus) Jakub*, SPTK, t. 4, s. 469-478.

¹⁰⁶ Chodzi o dzieło *Theologia moralis* Mikołaja z Mościsk (1559-1632), wydane w 1701 r. Zob. E. Ozorowski, *Mikołaj z Mościsk (Moscensis, Mościcki)*, SPTK, t. 3, s. 118-120.

¹⁰⁷ Fabian Birkowski, *Kazania na niedziele i święta*, zob. E. Ozorowski, *Birkowski Fabian Adam (1566-1636)*, SPTK, t. 1, s. 163-165.

Streszczenie

Artykuł dotyczy kościołów katolickich dekanatu zawichojskiego w połowie XVIII w. Oparty został na protokołach wizytacji diecezji krakowskiej przeprowadzonej z inicjatywy biskupa krakowskiego Stanisława Załuskiego w 1748 r. Dekanat zawichojski obejmował wówczas 13 parafii i dwie filie. W artykule opisano kwestie związane z prawem patronatu, wezwaniem świątyń i ich historią. Następnie przedstawiono ich wygląd zewnętrzny i wyposażenie (m.in. ołtarze, chrzcielnice, relikwie, szaty liturgiczne). Całość kończy opis księgozbiorów parafialnych.

Temples of Zawichost Decanate and his Equipment on the Light of Bishop Załuski's Visitation in the Year 1748

S u m m a r y

The article concerns the catholic churches of Zawichost Decanate in the middle of the XVIII century. It was based on the official records from the visitation of Kraków Diocese which was executed at Bishop of Krakow Stanisław Zauski's suggestion in 1748. At that time The Decanate of Zawichost consisted of thirteen parishes and two branch offices. The article describes the issues connected with the law of the patronage, the invocation of temples and their history. The subsequent part of the article presents the external appearance of the churches and their equipment (among other things: altars, baptismal fonts, relics, liturgical vests). The article ends with the description of the parish libraries.